

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ТАРИХ ФАКУЛЬТЕТИ

“ЖАҲОН ТАРИХИ” КАФЕДРАСИ

402- гуруҳ талабаси

Эгамбердиев Сардор Баҳром ўғлининг

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш
босқичлари (1991-2000 йиллар) мавзусидаги

**БИТИРУВ МАЈЛАҚАВИЙ
ИШИ**

ТЕРМИЗ-2017

РЕЖА

КИРИШ

**I-БОБ. СУРХОН ВОҲАСИДА ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИ
ВА УНИНГ ХАЛҚ ХЎЖАЛИГИДАГИ АҲАМИЯТИ.....**

I.1. Сурхон воҳасида мустақиллик йилларида темир йўл транспортининг тараққиёти таҳлиллари

1.2 Транспорт тармоқларнинг иқтисодиётдаги аҳамияти.....

**II-БОБ. XX АСР ОХИРИДА ТРАНСПОРТ ТАРАҚҚИЁТИ
ВА УНИНГ АҲОЛИ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ
ҲАЁТИГА ТАЪСИРИ**

3.1. Мустақиллик йилларида транспортнинг иқтисодий омиллари.....

3.2. Транспорт соҳаси ишчи-ходимларининг меҳнатга муносабати ва майший турмуш тарзи.....

ХУЛОСА.....

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

КИРИШ

Битирув малакавий ишнинг долзарблиги. Мустақиллик йилларида Ўзбекистон транспорт тизимида кенг миқёсда ислоҳотлар ўтказилиб, транспорт билан боғлиқ воқеа - ходисаларни қайта холисона ўрганиш ҳамда соҳадаги мавжуд муаммоларни илмий - тарихий жиҳатдан таҳлил этиш имконияти пайдо бўлди. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов 2007 йил 24 августда Тошғузор- Бойсун – Қумқўрғон темир йўлиниңг ишга туширилишига бағишланган тантанали маросимда транспорт соҳасида эришилган бу улкан ютуқقا алоҳида баҳо бериб; “...темир йўл қатновининг очилиши бу ерда, авваламбор, иқтисодий тараққиётнинг белгиси бўлмиш қурилиш ва саноат, транспорт ва алоқа, хизмат соҳаларини ривожлантиришга, соғлиқни сақлаш, таълим – тарбия, умуман, янги – янги маданий ўчоқларнинг очилишига, ҳаётни жонлантиришга, унинг суръатларини тезлаштиришга, ҳеч шубҳасиз, мустаҳкам замин яратади”деб, такидлади¹.

Битирув малакавий ишда Ўзбекистон иқтисодиётида муҳим аҳамиятга эга бўлган транспорт тизимининг XX асрдаги ривожланиш тарихини ўрганиш жараёнида: а) мазкур тизимнинг пайдо бўлиши; б) ушбу соҳада йўл қурилиши билан боғлиқ масалаларни тарихий таҳлил этиш; в) бу тармоқнинг ривожланиши туфайли, ҳалқимиз турмуш даражасининг ўсиб бориш ҳамда транспорт тараққиёти натижасида маъмурий-хўжалик, маданий-маиший биноларнинг қурилиши, маданий ҳаёт даражасининг маълум миқёсда яхшиланиши каби масалалар тарихини илмий ўрганиш долзарб масала эканлиги асос қилиб олинди. Шунингдек, ҳалқимизнинг транспорт тизимини ривожлантиришдаги фаолияти, маҳаллий кадрларни тайёрлаш, ходимларнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволига эътибор бериш борасидаги ҳаракатларни тарихий жиҳатдан таҳлил этиш алоҳида аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичлари мустақиллик йилларида ”XXI аср мўъжизаси” деб номланган Тошғузор-Бойсун-Қумқўрғон темир йўли қурилишига ижобий баҳо берган Ўзбекистон

¹ Каримов И.А.Бунёдкор ҳалқимиз азму шиҷоатининг амалдаги ифодаси.Тошкент: Ўзбекистон. 2007. Б.299.

Республикасининг биринчи И.А.Каримов таъкидлаганидек: "амалга оширилган бу лойиха кўп асрлар давомида мудраб ётган тоғлар орасидан кесиб ўтиб, Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларининг четда қолиб келаётган бой ер ости минерал ресурсларини, нефть ва газ, рангли металл, кўмир ва калий тузи, қурилиш материаллари ва бошқа сифатли, қимматбаҳо фойдали қазилмаларни ўзлаштириш учун катта имкониятлар очиб берди"¹. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 136-сонли Қарорида 2008-2012 йилларда Сурхондарё вилоятини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурида транспорт билан боғлиқ стратегик жиҳатдан муҳим бўлган минерал хом ашё ресурсларини қазиб чиқариш ва қайта ишлаш бўйича қувватларни яратишга, товарлар ва юкларни республика ичида ва ташқарисига ташишни мақбуллаштиришга эътибор қаратилиб, қатор янги объектларни ишга тушириш белгилаб қўйилган. Шунингдек, Хонжиза полиметалл тоғ кони ва Шеробод туманида катта қувватли цемент заводини 2012 йилда ишга туширилиши назарда тутилган.

Битирув малакавий ишда миллий иқтисодиётдаги ислоҳотлар замонавий менежментни ўзининг турли йўналишларида, жумладан, транспорт хизматларини кўрсатиш соҳасида ҳам жадал ривожлантиришни ва жорий этишни талаб этмоқда, чунки бугунги кунда айнан транспорт харажатлари экспорт-импорт операцияларининг самарадорлигига бевосита таъсир кўрсатувчи омилдир. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: "Ўзбекистон ва бошқа қатор Марказий Осиё давлатлари бевосита денгиз коммуникацияларига олиб чиқадиган йўллар йўқ бўлган шароитнинг нақадар мураккаб эканини чуқур ҳис қиласи. Кўпинча экспорт ва импорт қилинадиган маҳсулотларнинг йўл харажатлари маҳсулотнинг ўзидан ҳам қимматга тушиб кетади. Бу экспортни иқтисодий жиҳатдан фойдасиз, ҳаётий муҳим маҳсулотлар импортини эса қимматлаштириб қўймоқда"². Жаҳон миқёсидаги икки томонлама фойдали алоқаларнинг кенгайиши республикамиз

¹ Каримов И. А. Бунёдкор халқимиз азму шиҷоатининг амалдаги ифодаси. Т.15. Тошкент: Ўзбекистон. 2007. Б.298-299.

² Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. Т. 7. Тошкент: Ўзбекистон. 1999, -Б.176.

транспорт корхоналаридан юкларни ташишни замон талаблари асосида ташкил қилиш ва бу жараёнларни самарали бошқариш асосларини яратишни талаб қиласи.

Битирув малакавий ишда транспорт соҳаси, ўз хусусиятларига кўра, республикамизнинг ижтимоий – иқтисодий ривожланишида алоҳида ўрин тутади. Бугунги кунда бу соҳанинг мақсадлари нафақат иқтисодий ўсиш учун зарур шароитларни яратишга, балки мамлакатимизнинг иқтисодий хавфсизлиги ва фуқароларнинг талаб даражасидаги ҳаёт тарзини таъминлашга, миллий иқтисодиётнинг транспорт хизматларига бўлган эҳтиёжини янада тўлароқ, сифатли ва ўз вақтида қондиришга, оптимал харажатлар эвазига унинг экспорт салоҳиятини таъминлашга қаратилгандир. Кўрсатиб ўтилган мақсадни амалга ошириш, бир томондан, транспорт мажмуасини жадал ривожлантиришни, иккинчи томондан, бу соҳада логистик менежментни такомиллаштиришни талаб этади.

Бундан ташқари, вилоятда чет эл инвесторлари ҳамкорлигига қўшма корхоналар бунёд этилмоқда, иш жойлари кўпайтирилмоқда. Бу эса ҳудуд ичидаги ташқарисида юк ва пассажирлар ташиш ҳажмларининг ўсишига олиб келади. Маълумки, бозор иқтисодиёти талаблари асосида мазкур юк ва пассажирларни ташиш учун кам харажатли транспорт воситалари ва тармоқларини оптимал ривожлантириш тақозо этилади.

Юқоридаги хулосалардан келиб чиқиб, мавзунинг долзарблигини қўйидаги масалаларда таҳлил этиш мақсадга мувофиқ:

-транспорт тараққиёти билан боғлиқ бўлган сиёсий мақсадларни, манфаатларни тарихий ва илмий жиҳатдан таҳлил этиб, транспорт тизимининг шаклланиши, дастлабки транспорт йўлларининг қурилиши, транспорт турларининг пайдо бўлиши ҳакидаги маълумотларни илмий, холисона таҳлил этиш;

- ушбу тизимнинг шаклланишида Россия империясининг олиб борган сиёсати, дастлабки темир йўллар қурилишида амалга оширилган тадбирлар, лойиҳалардан кўзланган мақсадларни холисона илмий баён этиш, бу соҳада

бўйича собиқ шўролар давридаги амалга оширилган қурилишлар, янги транспорт воситаларининг яратилиши ҳамда транспорт тизимини мукаммалаштириш борасидаги ҳаракатларни илмий–тарихий жиҳатдан баён этиш;

- замонавий транспортни ривожлантириш ва такомиллаштириш жараёнида ушбу соҳадаги ишчи-ходимларнинг ижтимоий турмуш даражаси, иқтисодий жиҳатдан аҳволини яхшилаш юзасидан олиб борилган сиёсатнинг натижалари ва оқибатларини илмий асослаш.

Юқоридаги масалалардан келиб чиқиб, ушбу мавзунинг илмий жиҳатдан долзарблигини ўрганиш ҳозирги тарихшунослик фанининг муҳим вазифаси эканлиги инобатга олинди ва илмий асос сифатида танлаб олинди.

Битирув малакавий ишнинг даврий чегараси. 1900-2000 йиллар орасидаги даврда Сурхон воҳасида транспорт тизимининг шаклланиши ва ривожланишини тарихий манбалар асосида илмий ўрганиш, воҳада транспорт тизимининг пайдо бўлиши, ривожланиши, бу соҳадаги мавжуд муаммолар ва уларни бартараф этиш жараёнлари, бундан ташқари мустақиллик йилларида транспорт соҳасида амалга оширилган ислоҳотлар ва унинг тарихийлик нуқтаи назаридан илмий баён этилди.

Битирув малакавий ишнинг муаммонинг ўрганилиш даражаси. Тадқиқ қилинаётган мавзуга доир илмий манбалар мустақиллик йилларида нашр қилинган илмий–тадқиқот ишлари.

Битирув малакавий ишда транспорт тизимида мустақиллик йилларида қўлга киритилган ютуқлар, халқ оммаси тармуш тарзининг янада юксалтиришда транспортнинг аҳамияти ҳақида бир қатор илмий рисолалар, илмий тўпламлар, илмий мақолаларни ўз ичига олади.

Шаркий Бухоро тарихини ўрганиш, илмий таҳлил этиш ҳамда холисона ёритишида тарихчи олим Қ.Ражабовнинг илмий тадқиқотлари муҳим аҳамиятга эга эканлигини хам таъкидлаб ўтиш ўринлидир. Айниқса, 1920-1930 йиллар Сурхон воҳасининг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий тараққиётида муҳим аҳамиятга эга транспорт тармоқлари тарихига оид муҳим воқеа – ҳодисалар

холисона таҳлил этилиб, Марказнинг махсус кўрсатмаси асосида маҳаллий хом-ашёнинг ташиб кетилиши, миллий саноат ҳамда транспорт тизимининг давлат томонидан мусодара қилиниши билан боғлиқ манбалар илмий таҳлил этилди¹.

Мавзунинг мақсад ва вазифалари. Ушбу битириув малакавий ишига Сурхон воҳасида транспорт тизимининг шаклланиши ва ривожланишини тарихий манбалар хусусида тадқиқот олиб бориш бош мақсад қилиб олинган.

Шундан келииб чиққан ҳолда қуидаги мақсад ва вазифалар белгилаб олинди:

- Сурхон воҳасида транспорт тизимининг шаклланиши ва ривожланишини тарихий манбалар билан амалга оширилган ислоҳотлар ва уларнинг натижаларини таҳлил этиш

- Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичлари илмий ўрганиш масаласини янгидан йўлга қўйилиши ва унинг ҳуқуқий меъёрий асосларининг шакллантиришни ўрганиш

- Сурхон воҳасида транспорт тизимининг шаклланиши ва ривожланишини тарихий манбалар тўғрисидаги қонун асосида вилоят топонимлари ва шахс билан боғлиқ топонимлар ва унинг фаолияти тизимида амалга оширилаётган туб ўзгаришларнинг моҳиятини очиб бериш

- Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичлари ва унинг фаолияти билан боғлиқ тизимининг шаклланиши ва унинг моддий техник таъминотининг йўлга қўйилишини ўрганиш

- Сурхон воҳасида транспорт тизимининг шаклланиши ва ривожланишини тарихий манбалар ва унинг фаолияти тизимида амалга оширилаётган ўкув-услубий ишларнинг қай ҳолатда бажарилишини таҳлил этиш

- Сурхон воҳасида транспорт тизимининг шаклланиши ва ривожланишини тарихий манбалар ва унинг фаолияти тизимида маънавий-маърифий ишларнинг қандай олиб борилаётганини таҳлил этиш

- Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичлари тизимини малакали мутахассислар билан таъминлаш масаласи қандай ҳал этилаётганлигини ёритиш

- Сурхон воҳасида транспорт тизимининг шаклланиши ва ривожланишини тарихий манбалар ва унинг фаолияти билан боғлиқ касб-хунар таълими

¹ Ражабов Қ.Хайдаров М.Туркистон тарихи. Тошкент: Университет, 2002. Б.166.

тизимини битирган мутахассисларни ишга жойлаштиришни ҳолатини ёритиш

Тадқиқотнинг илмий янгилиги. Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичлари ва унинг фаолияти соҳасида кенг қамровли ислоҳотлар амалга ошириб бу борада улкан сифат ўзгаришлар рўй берди. Жумладан Сурхондарё вилояттида ҳам -транспорт тараққиёти билан боғлиқ бўлган сиёсий мақсадлар билан боғлиқ топонимлар ва унинг фаолияти тизимида ҳам анча ишлар амалга оширилди. Жойларда -транспорт тараққиёти билан боғлиқ бўлган сиёсий мақсадларни, ривожи ва босқичлари босқичмабосқич ислоҳ этиш йўлга қўйилди. Ушбу -транспорт тараққиёти билан боғлиқ бўлган сиёсий мақсадларни, ва унинг фаолияти тизим тарихини ёритиш мобайнида кўплаб архив маълумотлари, статистик маълумотлар, даврий матбуот материаллари илк бор илмий қамровга киритилди.

Тадқиқотнинг даврий чегараси. Мазкур битириув малкавий ишининг даврий чегараси сифатида Республикализнинг мустақилликка эришуви натижасидаси транспорт тараққиёти билан боғлиқ бўлган сиёсий мақсадларни, ва унинг фаолияти тизимида амлага оширила бошлаган ислоҳотлар даври, яъни 1991-2016 йилга қадар ўтган давр белгилаб олинди. Чунки бу даврда Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичлари ва унинг фаолияти соҳасида кадрлар тайёрлаш тизими тўлиқ шакллантирилди.

Битириув малакавий ишининг амалий аҳамияти. Ушбу битириув малакавий ишида ёритилган маълумотлардан Сурхон воҳасида транспорт тизимининг шаклланиши ва ривожланишини тарихий манбалар ва унинг фаолияти тизимини янада мукаммаллаштиришда фойдаланиш мумкин.

Битириув малакавий ишининг тузилиши. Ушбу битириув малакавий иши кириш, адабиётлар таҳлили, икки боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар ва манбалардан иборат.

Адабиётлар таҳлили. Мустақиллик йилларида -транспорт тараққиёти билан боғлиқ бўлган сиёсий мақсадлар ва унинг фаолияти ислоҳ қилиш мақсадида жуда улкан ишлар амалга оширилди. Ушбу соҳада амалга оширилиши лозим бўлган вазифаларни белгилаб олишда хуқуқий меъёрий хужжатларнинг ўрни катта жумладан 1992-2016 йилларда қабул қилинган янги таҳлидаги қарорлар ҳамда республикамизда -транспорт тараққиёти билан боғлиқ бўлган сиёсий мақсадлар ва унинг фаолияти тизимини ислоҳ

қилишнинг ҳуқуқий асосларини шакллантирилди. Шунингдек республикамиз биринчи Президенти И.А.Каримовнинг “Баркамол авлод орзуси” асарида ҳам республикамизда таълим тизимида амалга оширилиши лозим бўлган вазифалар белгилаб берилган¹.

Ўзбекистон Републикаси Олий ва ўрта махсус таълими вазирлиги томонидан тайёрланган транспорт тараққиёти билан боғлиқ бўлган сиёсий мақсадларни ёритиш учун услугий қўлланмаси ва унинг фаолияти мавзуларга доир услугий маълумотлар жамланган. Бундан ташқари Сурхондарё вилояти ҳокимлиги ҳузуридаги -транспорт тараққиёти билан боғлиқ бўлган сиёсий мақсадларни, ва унинг фаолияти билан шуғулланувчи касб-хунар бошқармаси томонидан йиллар давомида амалга оширилган ишлар юзасидан ҳисботлар тўпламида ҳам ушбу масала юзасидан қимматли маълумотлар жамланган². Сурхондарё вилояти давлат архивининг 48-52 фондларида ҳам вилоят статистика бошқармаси томонидан тайёрларган статистик тўпламларда ушбу мавзуга диор маълумотлар мавжуд³. Шунингдек С.Н.Турсунов раҳбарлигига тайёрланган “Сурхондарё тарихи” монографиясида⁴ ҳам мавзу юзасида қимматли маълумотлар мавжуд. Бундан ташқари “Ўзбекистон овози”, “Халқ сўзи”, “Маърифат”, “Сурхон тонги”, “Термиз оқшоми”, “Маънавият гулшани” газеталарида ҳам ушбу масала юзасидан маълумотлар олинди. “Баркамол авлод спорт ўйинлари” ўтказилишини муносабати билан ташкил этилган. WWW Баркамол авлод.uz сайти манбаларидан фойдаланилди.

Битирув малакавий ишда илмий таҳлиллар ва тарихий манбалар Сурхон воҳасида транспорт тизимининг шаклланиши ва ривожланишини тарихий манбалар мазкур тарихий-этнологик луғатни яратишида Ҳ.Ҳасанов, С.Қораев, Т.Нафасов, Ш.Қодирова, Э.Дўсимов, З.Чориев, Ш.Воҳидов, Р.Холикова, А.Абдураҳмонов, Б.Ахмедов, И.Жабборов, А.Сагдуллаев, У.Увватов, П.Ғуломов, В.Никонов, Э.Мирзаев, Ё.Хўжамбердиев, С.Раҳимов, А.Қурбонов, А.Хромов, Ж.Бекмуҳаммедов, Б.Ахмедов, Е.Койчубаев, Р.Юзбашев, Х.Холмўминовларнинг илмий тадқиқотлари ва асарларидан унумли фойдаланилди. Шунингдек, Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, илмий-

¹ Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. –Т., Шарқ. 1998.

² Сурхондарё вилояти ҳокимлиги жорий архиви, 57-жилд, 1-ёзув, 36-52-китоблар.

³ Сурхондарё вилоятининг ижтимоий-иктисодий тараққиёти. Статистик тўплам: 1997-2006 йй

⁴ Турсунов С.Н. ва бошқалар Сурхонадёр тарихи. –Т., Шарқ. 2004.

оммабоп журналлар, матбуот ҳамда дала тадқиқотлари, архив манбаларидан кўп ва хўб истифода этилди. Сурхондарё вилояти тарихий-этнологик топонимлари масаласида шу вақтгача мукаммал илмий изоҳли луғат яратилмаганлигини ҳисобга олиб, мавжуд манбалардан фойдаланиб ушбу тарихий этно-топономик луғат тузилди.

Битирув малакавий ишда мустақиллик йилларида транспорт тизимини ривожлантиришдаги фаолиятига оид Сурхондарё вилоятига хос воқеа-ҳодисаларни илмий таҳлил этиб, жой номларини кўйиш учун муносиб деб топилган манбалар тақдим этилди.

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичларини ўрганишда Сурхондарё вилояти тарихига оид илмий тадқиқотлар олиб бораётган т.ф.д. профессор С.Н.Турсуновнинг асарларида транспорт тизими ривожига оид таҳлил ва маълумотлар тақдим этилган¹. Россиянинг Ўрта Осиёга нисбатан амалга оширилган мустамлакачилик сиёсати юзасидан Бухоро амирлиги мисолида илмий тадқиқотлар олиб борган Р.Холиқованинг “Россия-Бухоро: тарих чорраҳасида” асарида Бухоро худудларида темир йўлларни қуришдан мақсад ҳамда ушбу соҳада амалга оширилган ишлар тарихий манбалар асосида

I-БОБ. СУРХОН ВОҲАСИДА ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИ ВА УНИНГ ХАЛҚ ХЎЖАЛИГИДАГИ АҲАМИЯТИ

I.1. Сурхон воҳасида мустақиллик йилларида темир йўл транспортининг тараққиёти таҳлиллари.

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичлари Мустақилликнинг дастлабки йилларида Сурхондарё вилоятида транспорт соҳасида катта муаммолар мавжуд эди. Транспорт учун зарур техник воситалар етишмас, қайта таъмирлаш учун имкониятлар етарли эмас, янги транспорт воситаларининг таъминотининг издан чиққан, аҳолига транспорт хизмат кўрсатиши кескин пасайиб кетган эди. Ўзбекистон Республикаси Президенти биринчи И.А.Каримов таъкидлаганидек, ”Ўлканинг маҳаллий, ижтимоий-иктисодий хусусиятларига баъзан етарлича, баъзан мутлақо баҳо берилмади,

¹ Турсунов.С.Н.ва бошка.Сурхондарё тарихи. Тошкент: Шарқ. 2004. Б.603; Ўша муаллиф. Жаркўрғон. Тошкент: Фан. 2008. Б.303; Денов.Тошкент: Фан, 2009. Б.495; Бойсун.Тошкент: Akademhashr.2011. Б .551.

баъзан эса бу хусусиятлар писанд қилинмади. Иқтисодий ва ижтимоий соҳани комплекс, жадал ривожлантиришнинг, умумиттифоқ меҳнат тақсимотида Ўзбекистон ССРнинг мавқеи ва ўрнини ўзгартиришнинг муқобил йўллари эътиборга олинмади”¹. Иттифоқдош республикалардан етказиб бериладиган транспорт воситалари техник эҳтиёт қисмларнинг етишмаслиги ҳамда ишчи ходимлар учун зарур имкониятларнинг мавжуд эмаслиги бунга сабаб бўлган эди. Шунга қарамасдан, мавжуд имкониятларни ишга солиб, мустақилликнинг дастлабки йилларида Сурхон воҳасида йўл қурилишига алоҳида эътибор берилиб, йўлларни таъмирлаш ва янги йўлларни қуриш учун етарли маблағлар ажратилди. Натижада 1991 йил 24, 167 минг сўмлик йўл қурилиши ва таъмирлаш ишлари бажарилиб, 278,7 км автомобиль йўллари, 25,4 км ўрта йўл ва йўлаклар таъмирланди. Шунингдек 10 та автопавильон, кўприк ва 820 метр йўл ости қувурлари, 14 та бекат ишга туширилиб, давлат ва жамоа хўжаликларда 104 км йўл қурилди.²

Битирув малакавий ишда мустақиллик йилларида транспорт соҳаси учун зарур бўлган мутахассисларни тайёрлашга алоҳида эътибор берилди, олий ўкув юртлари ва коллежларда замонавий билимга эга бўлган етук мутахассислар тайёрланиб, янги йўллар қурилишига, замонавий транспорт воситаларидан фойдаланишга, темир йўл линияларини қайта жиҳозлаш ва тезлигини ошириш масалаларига алоҳида эътибор берилди. Транспорт тизимда мавжуд муаммоларни бартараф этиш мақсадида моддий-техник таъминотни ўз ўрнига қўйиш учун тартиб-интизом ҳамда талон-тарожликнинг олдини олишга қаратилган тадбирлар амалга оширилди. Юртбошимиз И.А.Каримов мустақиллик арафасида ушбу масалага жиддий эътибор бериш зарурлигига тўхталиб, “Ишни, биринчи галда, ҳаётимизнинг барча соҳаларида қатъий тартиб ва интизом ўрнатишдан, раҳбар кадрларни жой-жойига тўғри қўйишдан, уларга нисбатан талабчанликни оширишдан бошлаш лозим”, деб алоҳида кўрсатма берган эди.³

¹ Каримов. И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Тошкент: Ўзбекистон, 2011, Б.7.

² Сурхон тонги. 1991, 5-декабр, 186.

³ Каримов. И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Тошкент: Ўзбекистон, 2011, Б.51.

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичлари Мустақилликнинг дастлабки йилларидан Ўзбекистон Республикаси Президенти биринчи И.А. Каримовнинг ички ва ташқи транспорт коммуникацияси, жумладан, автомобиль йўлларини замонавий асосда ривожлантириш концепциясига биноан, қўшни давлатлар ва Жаҳон океанига чиқишини таъминлайдиган энг қисқа ва ишончли транспорт йўлларини барпо этиш, мавжуд автомобиль йўлларини халқора андозаларга мослаш, йўлларни сақлаш ва таъмирлаш, янги барпо этилаётган саноат марказларини халқаро магистраллар билан боғлайдиган йўллар қурилиши масалаларига эътибор кучайди. 1992 йил 3 июлида “Автомобиль йўллари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Конуни қабул қилинди. 1993 йил февралида Ўзбекистон автомобиль йўлларини қуриш ва ундан фойдаланиш давлат-акционерлик концерни (“Ўзавтойўл”) иш бошлади. Сурхондарё автойўл бирлашмаси ҳам 1993 йил март ойидан фоалият кўрсатиб, 12 та туман бўлинмаларини ўз таркибига олди¹.

Битирув малакавий ишда транспорт соҳасидаги мавжуд муаммоларни бартараф этиш мақсадида, мамлакатда амалга оширилган ислоҳотлар туфайли, 1992 йилда Сурхондарё вилоятида автомобиль транспортида 94 миллион тонна халқ хўжалиги юклари ташилиб, 88 миллион йўловчиларига хизмат кўрсатилди. Автомобиль транспортнинг амалда қулай бўлишини таъминлаш йўлларнинг кенглиги ва сифатига боғлиқ бўлиб, бундай йўллар вилоятда 570 км.ни ташкил этиб, ушбу йўллардан 266 км. қаттиқ қопламлар билан қопланган². Автомобиль йўлларининг узунлиги республика бўйича 6,1 минг км ни ташкил этиб, шундан 2,7 минг км йўл қаттиқ қопламали автомобиль йўлларидан иборат³. Вилоятнинг асосий автомобиль йўли - Катта Ўзбек тракти ҳисобланиб, ушбу йўл мустақиллик йилларида тубдан қайта таъмирланиб, жаҳон андозалари асосида

¹ СВДА.фонд-361.2-рўйхат.32-хужжат.5 в.

² Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд, 1-рўйхат, 28-хужжат, 40-варап.

³ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд, 1-рўйхат, 39-хужжат, 54-варап.

таъмирланмоқда.¹

Битирув малакавий ишда энг асосий эътибор ислоҳотлар туфайли темир йўл тармоқлари ривожига қаратилиб, 1993-1994 йилларда Термиз бекатдан 2 км узоқликда юкларни жойлаштириш майдони қурилди. Контейнерлар юкларни қабул қилишни бошлаб, умумфойдаланиладиган темир йўл шаҳобчасининг узунлиги вилоятда 414,9 км ни ташкил этди². Темир йўл бошқарув тизими니 такомиллаштириш мақсадида 1994 йил ноябрида Ўрта Осиё темир йўлининг Ўзбекистон Республикасида жойлашган темир йўл корхоналари ва бўлимлари, лойиҳа-конструкторлик ва бошқа ташкилотлари, муассасалари негизида «Ўзбекистон темир йўллари» давлат-акциядорлик темир йўл компанияси ташкил этилди. Республика темир йўл транспортини ривожлантириш истиқболлари Иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти мамлакатларининг кветта режасида белгиланган вазифалар қаторидан ўрин олган Тошғузар-Бойсун-Кумкўрғон темир йўл қурилиши борасидаги ишлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йилги қарорига асосан бошланиб³, ушбу темир йўл 2007 йил август ойида ишга тушурилиб, ишчи поездлар ҳаракати бошланди. Умумий қиймати 447.4 млрд. сўмни ташкил этган ушбу темир йўл Қашқадарё вилоятини Фузор ва Дехқонобод туманлари орқали Сурхондарё вилоятининг Бойсун ҳамда Кумкўрғон туманлари билан боғлади⁴. Стратегик аҳамиятга эга бўлган мазкур темир йўл нафақат Ўзбекистонда, балки Марказий Осиёдаги дастлабки йирик иншоотdir. Бу иншоотга Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И. А Каримов алоҳида эътибор бериб; “ темир йўл қатновининг очилиши бу ерда, авваламбор, иқтисодий тараққиётнинг белгиси бўлмиш қурилиш ва саноат, транспорт ва алоқа, хизмат соҳаларини ривожлантиришга, соғлиқни сақлаш, таълимтарбия, умуман, янги-янги маданий ўчоқларнинг очилишига, ҳаётни жонлантиришга, унинг суръатларини тезлаштиришга, ҳеч шубҳасиз, мустаҳкам замин яратади,” деб,

¹ Ўзбекистон Республикаси: Энциклопедия. Тахрир хайъати М.Аминов ва бошқалар. Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти. 1997. Б. 656.

² Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд, 1-рўйхат, 48-хужжат, 59-варақ.

³ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд, 1-рўйхат, 56-хужжат, 68-варақ.

⁴ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд, 1-рўйхат, 62-хужжат, 41-варақ.

таъкидлади¹.

Битирув малакавий ишда мустақиллик йилларида Сурхондарё вилоятида транспорт тизимини ривожлантириш борасида жиддий ислоҳотлар ўтказилиб, замонавий транспорт воситалари таъминоти яхши йўлга қўйилиб, аҳолига транспорт хизматини қўрсатишга оид амалий тадбирлар бажарилди. Мавжуд давлат транспорт корхоналари, хусусий акциядорлик транспорт хизмати вакиллари йўловчи транспортни йўлга қўйиш юзасидан янги йўналишлар ташкил этилиб, халқ хўжалиги юкларини ташишда амалий ёрдам бердилар. «Ўзбекистон темир йўллари» компанияси тасарруфида асосий темир йўлнинг фойдаланиш узунлиги республикада 3992 кмни ташкил этиб, бундан ташқари, 1992,7 км бекат йўллари ва 362,4 км республика корхоналари шохобча темир йўллари фаолият қўрсатмоқда².

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичларида Сурхондарё вилояти транспорт бошқармаси мавжуд имкониятларини ишга солиб, 1995 йилда 457,3 млн. сўмлик, 1996 йилда 581,4 млн сўмлик халқ хўжалиги юкларини манзилларига етказиб берди. Аҳолига йўловчи хизматини йўлга қўйилиши натижасида 1995 йил 107,5 млн сўм, 1996 йилда эса 253,9 млн сўм йўловчи ташиш туфайли транспорт корхоналари даромад олди. Вилоятда ҳаво йўллар транспорт соҳасида 1995 йилда 44554 киши, 1996 йилда 45155 кишини манзилларига етказди. Вилоят транспортининг асосий тармоғи бўлган темир йўл транспорти халқ хўжалиги учун зарур бўлган эҳтиёж маҳсулотларини етказиб беришда фаол иштирок этиб, иқтисодий қийинчиликларга қарамасдан, 1995 йил 1486 минг тонна, 1996 йилда 1713 минг тонна юкларни манзилларга етказиб берди³.

Битирув малакавий ишда транспорт тизими халқ хўжалигининг ҳамма тармоқларида амалга оширилган ислоҳотлар туфайли, жадал ривожланиб, қишлоқ хўжалигидаги мавжуд иқтисодий қолоқликни бартараф этишга фаол қатнашди Транспорт воситаларидан ўринли фойдаланиш натижасида,

¹ Каримов И.А. Бунёдкор халқимиз азму шиҷоатининг амалдаги ифодаси. Тошкент: Ўзбекистон. 2007. Б. 299.

² Сурхондарё вилояти рақамларда. 1991-2002 й. Статистик тўплам. Термиз: 2004. 7-варак.

³ Сурхондарё вилоятида ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш борасида 1996 йилда халқ хўжалигининг барча тармоқларида иқтисодий ишлар таҳлили. Термиз: 1996. Б.7.

Сурхондарё вилоятида 1995 йил 327 минг гектар суғориладиган ер майдонларини қайта таъмирлаш, шўр-захоб сувларидан тозалаш, қишлоқларда янги ерларни ўзлаштириш ҳамда Сурхон-Шеробод чўлларини обод қилишда автомобиль транспорти фаол иштирок этди. Қишлоқ хўжалигида транспортнинг замонавий техникаларидан фойдаланиш ҳисобига канал, каналчалар, ариқ, зовур бўйларида мавжуд 350 километрли турли ҳажмдаги йўллар қайта таъмирланиб, шундан 125 километрига шағал-қум тўкилиб, 72 километр йўллар асфальтланди¹. Шеробод, Жарқўрғон, Қумқўрғон, Музработ, Қизириқ, Бандихон туманларидаги канали курилиши жараёнида унинг тармоқлари атрофи йўл билан таъминланиб, аҳоли учун бир қатор қулай йўллар қурилиб, аҳоли манзилгоҳлари марказий йўллар билан боғланиб, сув хизмати ходимлари ва транспорт воситалари учун қулай имкониятлар яратилди. 1996 йилда Ўзбекистон Республикасида жами транспорт турлари юк оборотининг 28.9 фоизи автомобиль транспорти ҳиссасига тўғри келди, юк обороти 8135.3 млн. тонна километрни, ташилган юк 733.2 млн. тонна, 1 тонна юк ташишнинг ўртача масофаси 10.1 километр бўлди; автобусларда 22779 млн. йўловчи, енгил таксиларда 62.7 млн. йўловчи ташилди².

Битирув малакавий ишда 1995 йилда Ўзбекистон халқ хўжалиги тасарруфидаги турли мақсадлардаги ва маркадаги 199,7 минг юк автомобиллари, жумладан, унинг 55 мингдан ортиқроғи ўзи ағдарувчи, 35.4 минг автобуслар, 45.9 минг енгил автомашиналар хизмат кўрсатди³. 1990 йиллар бошидан Сурхон воҳаси аҳолисига енгил автомобиллардан ташқари, юк автомобиллари ҳамда автобусларни сотиб олишга рухсат берилиши натижасида, шахсий автотранспорт сони ва турлари таркибида ҳам жиддий ўсиш кузатилди. Республикада 1995 йили фуқароларнинг бу соҳадаги шахсий мулки мамлакатда ҳамда чет элларда ишлаб чиқарилган 788.2 минг та енгил, 16.9 минг та автомобиллар, 2.6 минг та автобуслар, 419.1 минг та мототранспорт, жумладан, мотоцикл, мотороллер ва бошқа воситаларни ташкил этди. 1996

¹ Сурхондарё вилояти рақамларда. 1991-2002 й. Статистик тўплам. Термиз: 2004. 7-варак.

² Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 6-баённома., 4-хужжат, 1999. 23 июн. Б.18.

³ Сурхондарё вилояти ҳокимлиги Иқтисодиёт ва статистика бош бошқармаси. Термиз: 1996. Б.13.

йилда Сурхондарёниг ҳар 1000 аҳолисига 43 та енгил автомобиль тўғри келди, жумладан улардан 39 таси шахсий фойдаланишда¹. 1996 йилга келиб “Сурхондарётранс” ишлаб чиқариш бирлашмаси ихтиёрида 12 та автокорхона, иккита шоҳбекат мавжуд бўлиб, автокорхоналардан 2 таси йўловчилар ва 3 таси юк ташишга ихтисослаштирилган бўлиб, қолган 7 тасидаги воситалар эса юк ва йўловчиларни биргаликда ташишга мўлжалланган. 1997 йили вилоятда автотранспорт воситасида 156885 минг тонна юк ташилди, юк обороти 73617 млн.ткм ни ташкил этиб, 93784,8 минг йўловчи ташилди ва бунда йўловчилар обороти 602735,8 млн. пасс. кмни ташкил этди². 1996 йилга келиб “Сурхондарётранс” ишлаб чиқариш бирлашмаси ихтиёрида 12 та автокорхона, иккита шоҳбекат бор эди. Автокорхоналардан 2 таси пассажирлар ва 3 таси юк ташишга ихтисослаштирилган бўлиб, қолган 7 тасида эса юк ва пассажирларни биргаликда ташиш мўлжалланган эди. Кейинги йилларда бозор иқтисодиёти талабидан келиб чиқиб, автотранспорт тизимида мулкчилик шакли ўзгартирилди, хусусий автотранспорт шакллана бошлади. Вилоятда 1997 йил Республика Вазирлар Маҳкамаси қарори билан “Сурхондарёвилояттранс” уюшмаси ташкил қилинди³.

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичларини ўргнаиш жараёнида (1991-2000 йиллар) кейинги йилларда бозор иқтисодиёти талабидан келиб чиқиб, автотранспорт тизимида мулкчилик шакли ўзгартирилди, хусусий автотранспорт шакллана бошлади. Вилоятда Республика Вазирлар Маҳкамаси қарори билан "Сурхондарёвилояттранс" уюшмаси ташкил қилинди. Транспорт соҳасини шаклланиш ва ривожланиши унинг техник жиҳатдан такомиллашиб бориши, янги лойиҳалар, ихтиrolарнинг яратилиши ҳамда тинимсиз изланишлар туфайли, янги транспорт русумларининг пайдо бўлиш имконияти яратилди. Яратилган ҳар бир лойиҳа, техник асбоб-ускуна, қайта таъмирлаш ва жиҳозлаш учун яратилган моделларнинг тарихини

¹ Ўз МЭ. 11-том. 100 б, Сурхондарё вилояти ҳокимлиги Иқтисодиёт ва статистика бош бошқармаси. Термиз: 1996. Б.22.

² Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд, 1-рўйхат, 14-хужжат, 16-варақ.

³ “Сурхон воҳасининг ижтимоий-иктисодий, маддий ва маънавий маданияти” Республика илмий-амалий анжумани . IPAR YQLI POLIGRAF МЧЖ.Тошкент: 2011. Б. 202.

ўрганиш асосида, транспорт соҳасининг босқичма-босқич ривожланишга имконият пайдо бўлди. Транспорт соҳасининг асоси ташкил этувчи мослама двигатель бўлиб, у бирор турдаги энергияни яъни, масалан, сув, шамол энергиясини механик энергияга айлантириб берадиган ихтиро сифатида яратилди ва вақт ўтиши билан такомиллашиб, мукаммаллашиб борди.

Битирув малакавий ишда шуни алоҳида таъкидлаш керакки, мустақилликнинг дастлабки йилларида транспорт соҳаси учун муҳим аҳамиятга эга бўлган йўл қурилишига жиддий эътибор берилиб, Дарбанд-Термиз, Термиз-Узун халқа йўлларида жуда катта ҳажмда йўл қурилиши ишлари амалга оширилди. Энг муҳими 1991-2000 йилларда жаҳон андозаларига мос келадиган Германия, Корея халқаро йўл қурилиши лойиҳаларидан кенг фойдаланилди.

Мустақиллик йилларида йўлларни қуриш, замонавий қайта таъмирлаш бўйича илмий тадқиқотчилар Б.А.Волков, Ю.Д. Кузнецо, К.А.Рибниковларнинг ишларида йўл тармоғининг алоҳида ҳудуд ёки йўналишини жаҳон андозалари асосида ривожлантириш лойиҳалари амалга оширилди. Таниқли олим А.М.Макарочкининг темир йўл тармоқларини ривожлантириш ишида бир нечта тармоқларни бир вақтда дастурлаштириш усули яратилди.

Битирув малакавий ишда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг ташабbusи билан 1992 йил ЎзРда Жанубий Кореанинг “ДЭУ” корпорацияси билан Асака шаҳрида йиллик лойиҳа қуввати 200 минг дона енгил автомобиллар (“Дамас”, “Тико”, “Нексия”) ишлаб чиқарадиган “ЎзДЭУавто”, қўшма корхонаси барпо этилди¹. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримовнинг ташабbusи асосида Ўзбекистон автомобиль саноатига асос солинди ва шу тариқа Ўзбекистонда автомобиль саноатида 1996 йилдан бошлаб жаҳон андозаларига мос автомобилларини ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Асакада “Дамас” микроавтобусларини серияли ишлаб чиқариш 1996 йил мартдан йўлга қўйилиб, 1996 йил 19 июлда заводнинг расмий очилиш ва халқаро тақдимоти ўtkазилди. 1996-99 йилларда “ЎзДЭУавто” қўшма корхонасида 200 мингдан ортиқ автомобиль, 1999 йилда

¹ ЎзР МДА. 2357-фонд, 1-рўйхат, 733-хужжат, 19-варак.

жами 60 мингга яқин: “Нексия” – 28259, “Тико”- 16380, “Дамас”- 13663 дона автомобиль ишлаб чиқарилди ва чет элга 14 мингдан ортиқ автомобиль экспорт қилинди¹. Шунингдек, 1995 йилнинг “Автосаноат” уюшмаси ва Туркияning “Коч-холдинг” компанияси ўртасида имзоланган шартномага кўра, Самарқанд шахрида йиллик лойиха қуввати 5 минг донадан зиёд автобус ва турли юк машиналари ишлаб чиқаришга мўлжалланган, умумий қиймати 65 млн. АҚШ долларига тенг “Сам КочАвто” қўшма корхонаси бунёд этилди². Ўрта Осиёда автобус ва турли юк машиналари ишлаб чиқарадиган мазкур ягона корхонани ишга туширишга мўлжалланган расмий тақдимот маросими 1999 йил 16 марта бўлиб ўтди. Хозирча бу заводда тайёрланган машиналар учун бутловчи ва эҳтиёт қисмларининг 25 фоизи Ўзбекистонда ишлаб чиқарилмоқда. Асака автомобиль заводида ҳам дастлабки бутловчи ва эҳтиёт қисмларининг 15 фоизи маҳаллий корхоналарда тайёрланган бўлса, 1999 йилга келиб бу кўрсатгич 55 фоизга етди³. Сурхондарё вилоятидаги автомобиллар учун бутловчи қисмлар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурини амалга ошириш мақсадида ўнлаб қўшма корхоналар ташкил этилди. Улар Жанубий Кореалик шериклар иштирокида ташкил этилган “Ўз-КорамКо”, “Ўз-Тонг Хонг”, “Ўз- Донг Янг”, “Ўз-Донгжу Пэинт Компани”, “Ўз-Сам Янг” автомобилларга техник хизмат кўрсатувчи қўшма корхоналардир.⁴.

Битирув малакавий ишда 1998 йилда “Ўзавтосаноат” уюшмаси халқаро автотранспорт ишлаб чиқарувчи корхоналар ташкилотларига аъзо этиб қабул қилинди. Автозаводларнинг кўплаб диллерлари республика ичидаги ҳам фаол ишламоқдалар. Жумладан, Сурхондарёдаги “Ўзавтотеххизмат” акциядорлик жамияти ва “Ўзбек-Лада” шулар жумласидандир. Автомобилларнинг янги моделларини яратиш мақсадида катта лойиҳалар устида ишлар олиб борилмоқда. Мустақиллик йилларида транспорт соҳасида давлат аҳамиятига эга бўлган муҳим ишлар амалга оширилиб, ушбу соҳа учун зарур бўлган капитал маблағлар ажратишга жиддий эътибор берилиб, янги хусусий ва якка

¹ Ўз МДА. 2099-фонд, 4-рўйхат, 179-хужжат, 57-варак.

² Ўз МДА. 2099-фонд, 4-рўйхат, 179-хужжат, 60-варак.

³ Сурхондарё вилояти рақамларда. 1991-2002 й. Статистик тўплам. Термиз: 2004. 7-варак.

⁴ Сурхондарё вилояти ҳокимлиги Иқтисодиёт ва статистика бош бошқармаси. Термиз: 1996. Б.13.

тарибдаги транспорт уюшмалари ташкил этилиб, аҳаолига транспорт хизмат кўрсатиш турлари жадал ривожланди. Айниқса, Термиз, Денов, Шўрчи, Шеробод, Жарқўрғон, Ангор туманларида йўловчи ташиш йўналишлари кўплаб ташкил этилиб, транспорт хизматига бўлган талаб-эҳтиёжлар қондирилди. Шунингдек, ушбу соҳани ривожлантириш учун банк йўналишда мунтазам тарзда капитал маблағлар молиялаштирилиб турилди. Иқтисодий тармоқларда барча молиялаштириш манбалари ҳисобига асосий капиталга киритилган инвестициялар таркиби 2000 йил январ-июнъ ойларида транспорт ва алоқа кўрсаткичи 17019,6 млн. сўм, умумий ҳажмга нисбатан 13,9 фоизга бажарилди¹.

Битирув малакавий ишда 2000 йилда сифатни стандартлаш Халқаро ташкилоти (ISO БМТ нинг ташкилоти; 1946 йилда тузилган) “ЎзДЭУавто” компаниясида ишлаб чиқарилаётган автомобилларга халқаро сифат талабларига мувофиқлик сертификатини берди². Ўзбекистон Республикасида 1999 йилда йўловчилар ташишга мўлжалланган 14.7 минг автобус, 5 мингдан кўпроқ енгил такси машиналари ишлади. Республика бўйича 2892 автобус маршрутлари, жумладан, 593 шаҳар, 1768 шаҳар атрофи, 532 шаҳарлараро, 142 халқаро автобуслар қатнади. Автобуслар билан ҳар куни 5 млн.га яқин йўловчи ташилиб, 27 автовокзал, 120 автобекат хизмат кўрсатилди. Фақат шаҳарлардаги автобусларда турли маркадаги 3 мингга яқин автобус қатнови йўлга қўйилди³. Умумий фойдаланиладиган юк ва йўловчи ташувчи автомобиль транспортининг йирик корхоналари 1993 йилда “Ўзавтотранс” давлат-акциядорлик корпорацияси таркибига кириб, ушбу соҳани йилдан йилга тасарруфи кучайиб, 1999 йилга келиб, республика юк автопаркининг 14 фоизи, автобус паркининг 46.8 фоизи корпорация таркибига кирди⁴. Сурхондарё вилояти бўйича 1999 йилда автомобиль транспортида юк ташишнинг умумий ҳажми 35 млн. 4 минг тоннани, йўловчи ташишдан тушумлар 854 млн. 330 минг

¹ Сурхондарё вилоятининг ижтимоий-иктисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари. (1991-2000 йил). Термиз: 2001.Б. 1-5.

² Сурхондарё вилояти рақамларда. 1991-2002 й. Статистик тўплам. Термиз: 2004. 7-варак.

³ Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 12-баённома. 2000. Б.14.

⁴ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 45-фонд, 1-рўйхат, 101-хужжат, 58-варак.

сўмни, юк ташишдан олинган даромад 5 млрд, 354 млн, 546 минг сўмни ташкил этган бўлиб, 1998 йилга нисбатан юк ташишнинг умумий ҳажми 97,4, йўловчи ташишдан тушумлар 154,8, юк ташишдан олинган даромад 139 фоизни ташкил этди демакдир.¹

Битирув малакавий ишда 1999 йилда Сурхондарё вилоятида автомобиль транспортида юк ташиш ҳажми 4177,1 минг тоннани, йўловчи ташиш тушумлари 101345 минг сўмни ташкил этди. Лекин юк ташиш 99,3, йўловчи ташиш 92,6, юк айланмаси 85,1 фоизга teng бўлди.² Транспорт соҳасида амалга оширилган ишлар мамлакат иқтисодий тараққиётини ривожлантириш, транспорт таъминотини яхшилаш, замонавий транспорт воситалари яратиш, айниқса, замонавий билимга эга бўлган ишчи ҳодимларни тайёрлаш борасида мустақиллик йилларида дадил натижалар қўлга киритилди. Денов шаҳрининг транспорт корхоналари жойлашган ҳудудда 1995-2000 йилларда маориф тизимида 6 та ўрта мактаб мавжуд бўлиб, уларда 6486 нафар ўқувчи таълим олди. Мактаб ўқитувчиларнинг сони эса 1227 нафарга етди, улардан 264 нафари олий маълумотли эди. Транспорт ишчи-ҳодимларнинг фарзандларига хизмат қиласидаги ёш техниклар, мусиқа мактаби, спорт, ёш табиатшунослик даргоҳи ташкил қилинди.³

1.2 Транспорт тармоқларнинг иқтисодиётдаги аҳамияти

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичларини илмий ўргнаиш жараёнида темир йўлларнинг қурилиши ривожлантирилиб, натижада мамлакатда 2000 йилда халқ хўжалиги учун зарур бўлган 45,1 млн. тонна тошкўмир, нефть, қурилиш ашёлари, цемент, кимёвий ва минерал ўғитлар, дон маҳсулотлари ва бошқа маҳсулотлар манзилларига ўз вақтида етказиб берилди. Ўша йили темир йўл айланма қуввати 19,1 млрд.т. км ни ташкил этди. 2000 йилда мамлакат ичида ташилган жами юкларнинг 9,7 фоизи, узоқ хориж мамлакатларига жўнатилган юкларнинг 40,7 фоизи темир

¹ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд, 1-рўйхат, 65-хужжат, 48-варак.

² Сурхон тонги 1999 й, 12-май, № 60-61 Б.2.

³ Сурхондарё давлат архивининг Денов филиали, 425-фонд, 1-рўйхат, 6-хужжат, 15-варак

йўл транспорти хиссасига тўғри келди. Темир йўл транспортида жўнатилган йўловчилар эса 15,3 млн. кишидан, йўловчи айланмаси -2,065 млрд. йўловчи. км дан иборат бўлди¹.

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичларини таҳлил қилишда мустақиллик йилларида транспорт соҳасида амалга оширилган энг улкан ишлардан бири, тарих саҳифаларида “ХХ1 аср мўъжизаси” деб қайд этилган Тошғузор-Бойсун-Қумқўрғон темир йўлининг қурилиши республика иқтисодиёти учун энг катта ютуқ ҳисобланди. Тошғузор-Бойсун-Қумқўрғон темир йўли Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудида 2007 йил августида куриб битказилди, йўлнинг умумий узунилиги 223 километрни ташкил этди. Темир йўл ўтган ҳудудларда 6 та темир йўл бекатлари қурилди. Улар Тошғузор, Дехқонобод, Оқработ, Дарбанд, Бойсун, Қумқўрғон ҳамда 10 та разъезд, яъни, Қайирма, Бўзахўр, Жаркудуқ, Қорадаҳна, Чашмаи ҳофизон, Оқназар, Шўроб, Пулҳоким, Тангимуш, Оқжардан иборат. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, темир йўл қурилиши жаҳон темир йўл стандартлари ва замонавий техник-муҳандислик лойиҳаси асосида қурилиб, мустаҳкам темир бетон асосида 44 та кўприк, 508 та сунъий иншоотлар бунёд этилиб, қурилиш иншоотлар мукаммал техник талаблар асосида қуриб ишга туширилди². Бу йўл мамлакатнинг ягона мустақил темир йўли тармогини яратиб, унинг жанубий вилоятларини ижтимоий-иктисодий ривожлантиришда, табиий ер ости бойликларини ўзлаштиришда муҳим аҳамиятга эга эканлиги билан ажралиб туради. Республика темир йўл транспортини ривожлантириш истиқболлари Иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти мамлакатларининг Кветта режасида белгиланган вазифалар қаторидан ўрин олган Тошғузар-Бойсун- Қумқўрғон темир йўл қурилиши борасидаги ишлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йилги қарорига асосан бошланди³. Умумий қиймати 447.4 млрд. сўмни ташкил этган ушбу темир йўл Қашқадарё вилоятини Ғузор ва Дехқонобод

¹ ЎзМ 2004 й. 8 том. Б. 354; С.Корабоев. Ўзбекистонда ленинча индуслаштириш тажрибасидан (1925-1941 йиллар). Тошкент: Фан. Б.59.

² Сурхондарё вилояти рақамларда. 1991-2010 й. Статистик тўплам. Термиз: 2010. 11-варак.

³ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд, 1-рўйхат, 56-хужжат, 68-варак.

туманлари орқали Сурхондарё вилоятининг Бойсун ҳамда Кумкўрғон туманлари билан боғлади¹. Стратегик аҳамиятга эга бўлган мазкур темир йўл нафақат Ўзбекистонда, балки Марказий Осиёдаги дастлабки йирик иншоотdir. Ишга туширилган ушбу темир йўл Сурхондарё-Қашқадарё вилоятлари учун муҳим иқтисодий аҳамиятга эга бўлиб, Гузор, Дехқонобод, Бойсун, Кумкўрғон туманлари аҳолисини иш билан таъминлаш, мавжуд ишлаб чиқариш тармоқларини жадал ривожлантириш, янги ер ости конларни ишга тушириш, чет эл қўшма корхоналар қуриш, халқаро темир йўллар коммуникациясини шакллантиришга имконият яратди. Агар қиёсий таққосласак, Қашқадарё вилояти каби, Сурхондарё вилояти ҳам дотациядан чиқиб, темир йўл туфайли, Хонжиза полиметалл корхонасини қуриш ва ишга тушуриш имкониятини берди. Темир йўл ишга тушиши туфайли Фарғона, Нукус, Термиз халқаси мамлакат ичкарисида узвий боғланиш ҳосил қилди, юк ташиш масофаси қисқарди, юк ташиш харажатлари арzonлашиб, давлат валютаси сарф харажатлари тежалди. Мамлакат иқтисодиёти учун муҳим аҳамиятга эга. Дехқонобод калий заводини қуриш ва ишга туширишга имкон яратиб, йўл тизимида эса кескин замонавий йўналишларни яратди. Темир йўл линияси тўла ишга туширилиши билан юк ташиш масофасининг қисқариши натижасида, миллий иқтисодиётда транспорт секторининг иш самарадорлиги ошиб, қўшни давлатлар темир йўлидан фойдаланиш учун сарфланадиган валюта тўловлари тежалди.

Битирув малакавий ишда Тошгузар-Бойсун-Кумкўрғон темир йўл линиясининг ишга тушиши Республика жанубий минтақаси (Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари)нинг ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш учун муҳим аҳамиятга эга бўлади, Ўзбекистон Президенти И.А. Каримов таъбири билан айтганда, бу йўл Республиканинг жанубий минтақаси-Қашқадарё ва Сурхондарё воҳаларини бошқа худудлар билан боғлайдиган, қон томиридай зарур бўлган воситани, бутун мамлакати бўйлаб ягона ва яхлит темир йўл транспорт коммуникация тизимини барпо этишга имкон берди. Мустақиллик йилларида Тошгузар-Бойсун-Кумкўрғон темир йўли ишга туширилиши натижасида Сурхон

¹ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд, 1-рўйхат, 62-хужжат, 41-варак.

воҳасининг ижтимоий-иктисодий ривожлантириш имкониятлари яратилади¹. 1999 йилдаёқ и.ф.д., профессор К.У.Улжабоев томонидан, умумий узунлиги 223 км бўлган мазкур темир йўл йилига 60-65 млн. АҚШ доллари миқдорида иктисодий самара бериши башорат қилинган эди². Айни ана шу темир йўл орқали поездлар ҳаракати қўшни Туркманистон Республикасига кирмасдан амалга оширилади ва бунда ҳаракат масофаси 184 кмга қисқаради. Бунинг натижасида ташиш сарф-ҳаражатлари жиддий камаяди.

Битирув малакавий ишда мустақиллик йилларида мамлакатимизда транспорт тизимида юк ташиш бозор моделини башоратлашда ҳисобий давр учун ишлаб чиқариш ресурсларининг ўсиш омиллари ва динамикаси ҳамда темир йўл транспортида ташиш ҳажми нисбатига асосланган. Бу нисбат темир йўл транспортида кўп миқдорда ташиладиган маҳсулотлар билан боғлиқдир. Сурхондарё вилояти минерал хом ашё ресурсларига бой бўлиб, табиий газ захираси (Зеварда, Алан, Ўртабулоқ, Шўртан, Муборак, Лалмикор ва бошқалар), газ конденсати ва нефть (Кўқдумалоқ, Шимолий Ўртабулоқ, ва бошқалар), тошкўмир (Бойсун, Шарғун), полиметалл (Хонжиза), цемент (Шеробод), камёб молибден, вольфрам, ванадия, кумуш, кобальт, гелий ва германий (Бойсун)га эга ҳудуд ҳисобланади. Бундан ташқари ҳудуд калий ва ош тузи (Тюбегатан, Бойбичекан, Хўжаикон) қурилиш материалларини ишлаб чиқариш, керамзит хом ашёси, ойна ашёси (Бойсун, Бандихон) ва бошқа ер ости бойликлари ҳам мавжуд³. Иктисодий ҳудудда саноат узелларини ихтисослаштириш бир қатор йўналишлар бўйича амалга оширилди. Мустақиллик йилларида Сурхондарё вилоятининг ижтимоий-иктисодий тараққиётида муҳим аҳамиятга эга бўлган транспорт тизимини ривожлантириш алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, транспорт орқали мавжуд саноат корхоналарини қайта таъмирлаш, замонавий техника билан жиҳозлаш, ишлаб чиқариш қувватларини ошириш, ҳамда янги саноат корхоналарини қуришга эришиш имкониятлари яратилади. Сурхондарёда транспорт тизими жадал ривожланиб,

¹ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 33-фонд, 32-рўйхат, 24-хужжат, 39-варак.

² К.У.Улжабоев. Экономическая реформа в железнодорожном транспорте. Ташкент: Мехнат. 1999. С. 302.

³ Сурхондарё вилояти ҳокимлиги Иктисодиёт ва статистика бош бошқармаси. Термиз: 2001. Б.15.

мухим аҳамиятга эга бўлган саноат корхонларини таъмирлаш, қайта жиҳозлаш учун зарур бўлган техник таъминотни белгиланган вақтда олиб келиб, ишлаб чиқариши ривожлантиришга муносиб ҳисса қўшмоқда. 1999-2000 йилларда Термиздаги машинасозлик ва металлни қайта ишлаш, пахта тозалаш, гўшт-сут, консерва, тикув саноати; қурилиш саноат материаллари; Болдирадиги Хўжаикон туз қазиб олиш ва қайта ишлаш маҳаллий саноати; Шерободдаги пахта тозалаш, маҳаллий саноат; қурилиш материаллари корхоналари; Деновдаги консерва, пахта тозалаш, ёғ - экстракция, виночилик озиқ - овқат саноат ва қурилиш материаллари корхоналари; Бойсундаги металлни қайта ишлаш, ёқилғи, маҳаллий саноати; Шарғундаги Сариосиё озиқ-овқат, енгил маҳаллий саноати, қурилиш саноат материаллари; Жарқўрғондаги пахта тозалаш, нефть, газ, ун, қурилиш саноат материаллари; Шўрчидаги нефть қазиб олиш, озиқ-овқат саноати, металлни қайта ишлаш заводлари темир йўл транспорт тизими билан боғланди¹.

Битирув малакавий ишда Сурхондарё вилоятида 2000 йилга келиб коксли кўмир қазиб олиш 500 минг т. (4,6 марта) га ошди. Хўжаикон туз кони қуввати ҳам оширилди. 2000 йилга келиб, бу ерда туз ишлаб чиқариш ресурслари 1,4 млн. тоннагача етди². Янги линия мінтақасида саноат қурилиш материаллари, аввало керамзит, қурилиш ғишти, оҳак, темир-бетон конструкцияси йифмаси, цемент ишлаб чиқариш, мармар қазиб олиш ва қайта ишлаш саноатлари тез суръатда ривожланди. Худудда ихтисослаштирилган анъанавий тармоқ-енгил саноат, жумладан текистил тармоқ-газлама ишлаб чиқариш, трикотаж маҳсулотлари, пойафзал, пахта қофоз маҳсулоти, тикув ва ипак тармоқлари ҳам тез ривожланиб, озиқ-овқат, мева-сабзавот, консерва, вино ишлаб чиқариш ишлари, гўшт-сут, ун ва ун маҳсулотлари саноатининг қуввати ҳам кенгайтирилмоқда.

Иқтисодий худудда янги темир йўл линиясининг ишга туширилиши, янги автомобиль йўлларининг қурилиши ва мавжудларини реконструкция қилиниши борасида амалга оширилаётган тадбирлар жанубий мінтақанинг транспорт тараққиётнинг ривожига муносиб ҳисса қўшди. Бу эса худуднинг иқтисодий,

¹ Сурхондарё вилояти ҳокимлиги Иқтисодиёт ва статистика бош бошқармаси. Термиз: 2001. Б. 42.

² Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 1-баённома. 2001, Б.6.

техник-технологик ўсишида муҳим омил бўлиб хизмат қиласи.

Ўзбекистон ҳукуматининг бевосита амалга оширган тадбирлари натижасида транспорт воситаларини ишлаб чиқариш, қайта жиҳозлаш, замонавий технологиялар асосида янги турларини яратиш туфайли, катта иқтисодий имкониятлар қўлга киритилди. Республикада умумий ҳажмда автомобиль транспорти ҳиссасига транспортнинг барча турларида ташиладиган юклар ҳажмининг (тонна ҳисобида) 90 фоиздан ортиғи тўғри келади. Республикамизда 2000 йилда автомобиль йўлларининг ўртacha зичлиги 1000 кв.км, Сурхон воҳаси ҳудудига 212 км.ни ташкил этиб, улардан 97 км. и умумфойдаланувчи асосий қисмини ташкил этиб, асосий йўллар цемент бетонли, асфальт бетонли қоплама турига эга¹.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, мустақиллик йилларида Ўзбекистонда транспорт тармоғини ривожлантириш ва жойлаштиришга таъсир этувчи ҳамма омиллардан энг асосийлари истиқболдаги юк оқимларининг ҳажмлари, таркиби ва йўналишлари ҳисобланиб, улар ишлаб чиқариш кучларининг мавжуд жойлашувида ижобий натижаларни бермоқда. Энг муҳими, Сурхондарё вилоятида юк ташишнинг истиқболдаги режасини тузиш мураккаб масала ҳисобланиб, у ишлаб чиқариш кучларининг жойлашувини, қишлоқ хўжалигининг ва саноатнинг ҳар хил тармоқлари иқтисодиётини ва технологик имкониятларни чукур ва тизимли ўрганишни талаб этмоқда. Юқоридаги фикрни ҳисобга олган ҳолда юкларни ташишнинг келажак давр ҳажмлари ва йўналишлари ҳақида маълумотларни аниқлаш ҳам ўта мураккаб масаладир. Чунки ҳалқ хўжалиги комплекси элементлари ўртасида кўп сонли тўғри ва тескари йўналишларда транспорт алоқалари шаклланиши мумкинлигини ҳисобга олиб, уларни фақат биргаликда ва ўзаро мувофиқлаштирилган ҳолда ўрганиш билан келажакда юк ташишга оид истиқбол режаларни тузиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичларини таҳлил қилишда мазкур масала йўл тармоқларини келажак даврлар учун ривожлантиришнинг техник-иктисодий режаларини тузишда энг

¹ Сурхондарё ВДА 95-фонд, 12-рўйхат, 22-хужжат, 62-варак .

"тор" жойи бўлиб қолмоқда. Юк жўнатувчи ва қабул қилувчи нуқталаро юк ташиш жадвали асосан макроиқтисодиёт вазирлиги Сурхондарё вилояти бўлими, темир йўл юк бекатлари ҳамда адабиётдаги маълумотларга таянилган ҳолда тузилиб, жойлардаги юк жўнатиш ва қабул қилиш пунктлари, бекатлари ўртасида юкларни ташиш борасидаги келажак давр режалари, қўп йиллик кузатишлар, саноат, қишлоқ хўжалиги ва бошқа соҳалар корхоналарининг маълумотлари асосида тузилди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, юк оқимларини қайта тақсимлаш асосида олинган иқтисодий самара 2000 йилда 206 млн 175 минг сўмни ташкил этиб, вилоят автомобиль тармоғининг Кўмкўрғон-Шўрчи, Шўрчи-Денов, Денов-Сариосиё ҳудудлари ўсиб келаётган юк оқимини самарали ўтказа олиш имконияти талаб даражада эмаслигини ҳисобга олиб, Термиз-Сариосиё, Термиз-Денов йўналишларининг темир йўл билан тўғридан-тўғри боғланган корхоналардаги юк ташишларни темир йўл транспортига ўтказилди¹.

Битирув малакавий ишда Сурхондарё вилояти худудида ички юк ташишларда вилоятда етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ва кичик ҳажмли юкларни республикамиз ҳудуди бўйича ташишда автомобиль транспортидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Шунинг учун автомобил транспорти воситалари ва йўлларини босқичма-босқич ривожлантириш мақсадида қўйидаги ишлар амалга оширилди. Мустақиллик йилларида Сурхондарё вилоят ички юк ташишларидан бир қисмини, жумладан Термиз-Денов, Термиз-Сариосиё марказларининг темир йўл кириб борган корхоналар юкларини ташишни автомобиль транспортидан темир йўл транспортига ўтказиш мақсадга мувофиқ бўлиб, ушбу ишлар натижасида юк ташиш таннархи арzonлашди. Сурхондарё вилоятида 2000 йилда темир йўл транспортининг Денов бекатида йилига 2,1 млн.тонна юк туширилиб, шундан 0,9 млн.тоннаси автомобилга қайта юкланди. Бу эса бекатда юк станциясини қайта куриб жиҳозлашни талаб этади. Шуни алоҳида қайд этиш керакки, транспорт тизимининг ривожини ҳисобга олган ҳолда вилоятнинг келажак давр

¹ Денов туман ҳокимлиги жорий архиви, 2-баённома, 2001,Б.18.

мультитармоғига янги қурилиб ишга туширилган Тошгузар-Бойсун-Кумқўрғон темир йўли ҳам киритилди ва юк ташиш мультитармоқда қайта тақсимланди. Буннинг учун 893602 минг сўм сарфланиб, 206175 минг сўмдан ортиқ маблағ тежаб қолинди¹.

Битирув малакавий ишда транспорт соҳасидаги халқ хўжалигига хизмат кўрсатиш 1996-2010 йиллар давомида Сурхондарё вилоятида 3,5 мартаға ўсиб, шуни алоҳида таъкидлаш керакки, Сурхондарё вилоятида келажакдаги 10-12 йилда худудда транспорт ҳажми ҳамда салмоғи бирданига кўпаяди. Бу эса мавжуд аграр хўжаликлар, саноат, алоқа ҳамда майший инфраструктура обьектлариға транспорт хизмати қувватини кенгайтириш ҳисобига амалга оширилди. Бундай тадбирлар эса ўз навбатида транспорт тизимини ривожлантириш билан бир вақтда саноат ва қурилиш ташкилотларининг ишлаб чиқариш қувватини мустаҳкамлашни тақозо этади². Сурхондарё автотранспорт бирлашмаси, Сурхон автойўл ҳамда Сурхондарё ҳаво йўллари транспорти тармоқлари мустақиллик йилларида катта ютуқларга эришди. Буни қатор маълумотлар таҳлилида ҳам изоҳлаш мумкин. Сурхондарё автотранспорт корхоналари халқ хўжалиги юкларини ташиш бўйича 1995-2000 йилларда амалга оширилган ишларни тарихий таҳлил ва таққослаб ўрганганда қўйидаги манзара яққол намоён бўлади. 1995 йилда 19347 минг, 1996 йилда 18216 минг, 1997 йилда 22102 минг, 2000 йилда 35532 минг тонна халқ хўжалиги юкларни ўз манзиллариға етказиб берилди. Шунингдек автокорхона бирлашмалари аҳолига йўловчи хизматини ташкил этиш бўйича ижобий натижаларга эришилди. Улар 1995 йилда 91868 минг, 1998 йилда 93074 минг, 2000 йилда 161311 минг йўловчини ўз манзиллариға етказиб қўйдилар³. Ўзбекистонда мустақиллик йилларида ҳаво транспортини ривожлантиришга катта эътибор берилиб, бу соҳани ривожлантириш мақсаддида янги авиатранспорт турларини сотиб олиш ҳамда авиация тармоқлар учун замонавий хизмат турларни ташкил этиш борасида ижобий натижаларга эришилди. Ҳаво йўллари транспорти ёрдамида Сурхондарё вилоятида 1995 йилда 45,4

¹ Бойсун тумани ҳокимлиги, жорий архиви, 2-баённома, 2001 й, 5 бет. З-хужжат.

² Ульджабаев К.У. Экономическая реформа на железнодорожном транспорте, Ташкент: Мехнат. 1999. С.302.

³ Сурхондарё вилояти рақамларда .1991-2002 йиллар.Термиз: Статистик тўплам. 2004.18 март. Б.216.

минг, 1998 йилда 55,5 минг, 2000 йилда 48,3 минг тонна юклар ташилган бўлса, 1995 йилда 45434 минг, 1998 йилда 55450 минг, 2000 йилда 48637 минг йўловчи белгиланган манзилларга етказиб қўйилди¹.

Хуроса қилиб шуни алоҳида таъкидлаш ўринлики, мустақиллик йилларида транспорт соҳасида жуда катта амалий ишлар қилинди, жаҳон андозаларига мос ва хос транспорт хизмати шакллантирилди, энг янги транспорт турлари яратилди. Улар тўлиқ қайта таъмирланиб, ахолига хизмат кўрсатувчи йўловчи сервислари бунёд этилди. Энг муҳими, янги йўллар қурилиб, ички ва ташқи савдони ривожлантириш учун чексиз имкониятлар яратилди. Ўзбекистон жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари қаторида ўзининг мустақил транспорт саноатига асос солди, аҳолини транспортга бўлган талаб-эҳтиёжларини тўла қондирди. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонинг ҳамма ҳудудларида бўлгани каби Сурхондарё вилоятида ҳам ҳар томонлама мукаммал ривожланиш, тараққий этиш кузатилиб, улкан имкониятларга эришилди. Айниқса, транспорт соҳасида амалга оширилган ишлар ҳар томонлама тараққий этиб, мисли кўрилмаган натижаларга эришилди, жаҳон миқёсига хос, замонавий транспорт тизими, янги автомобиль турлари пайдо бўлди. Ўзбекистон ўз автомобиль саноатига эга бўлди, нафақат ички бозорни, балки ташқи бозорни таъминлайдиган давлатга айланди. Ўзбекистон мустақиллиги туфайли, эркин транспорт тизими шакллантирилди, жаҳоннинг ривожланган давлатлари билан транспорт соҳасида teng шартномалар тузилиб, автомобиль саноатининг халқ хўжалиги учун муҳим бўлган тармоқларини ишлаб чиқариш йулга қўйилди. “XXI АСР МЎЊИЗАСИ” деб тан олинган Тошғузор-Бойсун-Қўмқурғон темир йулининг қуриб ишга туширилиши Сурхондарё вилояти транспорт тарихининг ёрқин солномаси бўлиб тарих манбаларида муҳрланди. Тарихий манбаларни ўрганиш жараёни шуни кўрсатадики, мустақиллик йилларида бу ерда темир йул, автомобиль, сув ва авиация транспорти жадал ривожланди, янги замонавий транспорт тизими шаклланди, йўловчиларга хизмат кўрсатиш сервиси жаҳон стандартларига мос ҳолда тўлиқ таъминланди. Мутахассислар

¹ Сурхондарё вилояти рақамларда .1991-2002 йиллар.Термиз: Статистик тўплам.2004.18 март. Б.216.

билин таъминлаш мақсадида Сурхон воҳасида касб-хунар тизимида замонавий ўкув жараёнлари билан таъминланган транспорт коллежлари ташкил этилди, мукаммал билимга эга мутахассислар тайёрланиб, транспорт соҳасига тақдим этилмоқда. Шунингдек, вилоятда ишлаб чиқариш соҳасининг катта амалий ва стратегик аҳамиятга молик истиқболли йўналишларда ўсиши, чет эл инвестициялари асосида халқаро қўшма корхоналарнинг жадал суръатларда шакланаётгани ва фаолият кўрсата бошлаётганлиги, биринчидан мазкур худуд транспорт тизимининг техник-технологик имкониятларини ривожлантиришни, иккинчидан, турли транспорт воситалари ва тармоқлари эса истеъмолчиларнинг ташиш ҳажмларига бўлган эҳтиёжларини ўз муддатларида самарали таъминлашларини тақозо этади. Бунинг учун мазкур худудда асосий ҳисобланадиган автомобиль ва темир йўл транспортларининг ташиш воситалари, тармоғи ва усуllibарини ривожлантириш, юк ташиш оқимларини худуд транспорт тармоқлари бўйича оптимал тақсимлаш ва мазкур оқимларни истиқболдаги катталикларини таъминлаш учун транспорт тармоғининг ўзини оптимал ривожлантириш каби долзарб масалаларни ҳал этиш лозим бўлади.

II-БОБ. XX АСР ОХИРИДА ТРАНСПОРТ ТАРАҚҚИЁТИ ВА УНИНГ АҲОЛИ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ҲАЁТИГА ТАЪСИРИ

3.1. Мустақиллик йилларида транспортнинг иқтисодий омиллари.

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичларини тарихий ўрганиш даврида Совет ҳокимияти ижтимоий тузумнинг афзалликларини яққол намоён этиш мақсадида турли дабдабали усул ва воситаларни ишга соларди. Транспорт ишчи-ходимлари ўртасида ҳам коммунистик ғоялар кенг тарғиб қилинарди. Шу мақсадда транспорт воситаларидан кенгроқ фойдаланаарди. Жумладан, “Агитпоезд” тарғибот-ташвиқот ва оммавий-ташкилий ишларни олиб боришга мўлжалланган маҳсус поезд вазифасини ўтарди. Собиқ шўролар ҳокимияти ташкил топган дастлабки даврда фуқаролар уруши ва ҳарбий интервенция йилларида Комфирқа ва собиқ шўролар ҳукумати ўз маъмурий бошқарувини сақлаб қолиш, меҳнаткаш халқ

оммасини ўз сиёсий таъсирига бўйсундириш, ҳокимиятни ўз манфаатлариға мослаштириш жиҳатдан тарбиялаш, уларни ҳокимиятдан четлаштирилган чор маъмурлариға қарши курашга сафарбар қилишга ҳаракат қилди. Халқни партия шўро қурилиши ишлариға жалб этиш мақсадида улар орасида ташвиқот юргизувчи Агитпоезд ва агиткемалар ташкил этилди. Агитпоезднинг ташкилотчиси собиқ шўролар ҳокимиятининг раҳбари В. И. Ленин эди. Агитпоездни 1918 йил ёзида Москвада ташкил этилди. 1919 йил январида Я.И.Буров раҳбарлигида маҳсус комиссия тузилиб, унга Агитпоезд ва агиткемалар ташкил этиш ва уларга раҳбарлик қилиш вазифаси топширилди¹. Тез орада бутун Россия Марказий Ижроия Комитети ҳузурида маҳсус Агитпоезд ва агит кемалар бўлими иш бошлади Натижада “Октябрь революцияси”, “Я. М. Свердлов”, “Қизил Шарқ”, “Қизил Казак”, “Совет Кавкази”, “Қизил Байроқ”, “Қизил Шимол” агитпоездлари тузилди. 4 га Агитпоезд ва бир агиткема 1919 йил январидан 1920 йил 1 октябргача 18 марта тарғибот-ташқивот ишлари бўйича сафарга чиқиб, улар 744 та уезд, шаҳар, қишлоқ, завод ва фабрикаларда маданий- оқартурв ишлари олиб борди.

Битирув малакавий ишда Совет ҳокимиятини ўрнатиш ва мустаҳкамлаш, мамлакатда дастлабки ислоҳотларнинг мазмун ва моҳияти юзасидан тушунтириш ишлари олиб боришга ҳаракат қилди². Собиқ шўролар ҳокимиятини сиёсатини тарғиб қилувчи жуда кўп варақа ва турли адабиётлар тарқатилди, ушбу Агитпоездлар Туркистон Республикасида ҳам иш олиб бориш сафарбар этилди. Москвадан Бурнашев раҳбарлигида маҳсус “Қизил Шарқ” Агитпоезд юборилди. Агитпоезд сиёсий бўлими 29 кишидан иборат эди³. X. Бисеров, А. И. Сенюшкина, А.З. Рабинович, Х.А.Чанишев, Каримов, Ш. Ахмадиев, Г. М. Баклаевлар шулар жумласидандир. Агитпоездда китоб магазини, томоша зали, кутубхона ва босмахоналар мавжуд бўлиб, мавжуд рус тилидаги манбаларни ўзбек тилида чиқадиган газета орқали маҳаллий аҳолига

¹ Ахметов Л., Горелкин А. Автотранспорт Узбекистана за 70 лет. Ташкент: Мехнат. 1991. С.282.

² Зайнутдинов Ш. Некоторые теоретические вопросы экономических реформ Ташкент: // Общественные науки в Узбекистане. 1997. № 5. - С. 5.

³ Первушин С. Об одной из глубинных причин кризисного состояния советской экономики. Москва: //Вопросы экономики. 1991, №8. С. 3-10.

тушунтириш ва тарғиб қилиш ишлари амалга оширилди. Ушбу таржимон тарғибот гурухининг раҳбари ва муҳаррири Ш. Ахмадиев ҳамда аъзолари В. З. Нуриддинов ва Г. Латиповлар ҳамкорликда ишладилар. Агитпоезд Тошкент, Самарқанд, Марғилон, Андижон, Наманган, Фарғона, Кўқон, Жалолобод, Жиззах, Қарши, Чоржўй, Ашхобод, Красноводск шаҳарларида бўлди. Агитпоездда рус ва татар драма труппаларидан ташқари, Ҳамза бошчилигида Кори Ёқубов, Хожи Сиддиқ Исломов, Р. Исломов, Ю. Эгамбердиев, Г. Мусахонов, М. Ражабов, С. Асомиддинов, Қ. Дадидов, У. Юсуповлардан ташкил топган театр жамоаси иш олиб борди. А. Ю. Юсупов, Жўраев, Бектемиров каби маҳаллий шўро ташвиқотчилари аҳоли орасида сиёсий ва тарбиявий ишлар олиб бориши. “Қизил Шарқ” жамоаси 200 дан ортиқ кинофильм намойиш этди, китоб, газета, варака, плакатлар тарқатди, деворий газеталар чиқарди, кўргазмалар ташкил этди. Кўпгина шикоятларни мухокама қилиб, тегишли чоралар кўрди ва ҳоказолар. Агитпоездлар асосан 1921 йилнинг иккинчи ярмидан ўз фаолиятини тугатди. “Октябрь Ревалюцияси” Агитпоезди эса 1923 йилгача ишлаб турди¹.

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичларини ўрганиш даврида Республикада халқ хўжалигининг ҳамма соҳаларини ривожлантиришда Агитпоезднинг фаолияти биринчи беш йилликкача давом этди. Айниқса, “Қизил Ўзбекистон” ва “Камбағал дехқон” газеталарининг ташаббуси билан пахта мустақиллиги учун кураш, ипакчиликни ривожлантириш, хотин-қизлар озодлиги учун кураш ва бошқа муҳим масалаларда вилоят, шаҳар, район ва қишлоқларга Агитпоездлар юборилиб, ташвиқот-тарғибот ишлари олиб борилди. Агитпоездлар Иккинчи жаҳон уруши йилларида ҳам ташкил этилди. Булар 1942 йил февраль ойидан 1949 йил июнигача собиқ Иттифоқнинг ғарби- жанубий қисмида иш олиб борди².

Битирав малакавий ишда Сурхон воҳасида транспорт соҳасида ишчиларнинг меҳнатга муносабатини маълум даражада акс эттирувчи

¹Хазраткулов А. Решение социальных вопросов в Узбекистане. Ташкент: Фан. 1991. С.24.

² Каримов Р.Х. Новая экономическая политика в Узбекистане: общее и особенное // Материалы к симпозиуму. Ташкент: 1988. С-54.

манбалар, ишлаб чиқаришни юксалтирувчи харакатига оид ижобий тажрибалари мавжуд. XX асрда бу соҳада ишчи ва хизматчилар сони ошиб боргани кузатилади. Масалан, 1970 йилда транспорт тармоқларидағи бу курсатгич мунтазам ўсиб бориши натижасида транспорт корхоналарида 578,6 минг киши фаолият кўрсатди. Шундан ишчилар 464,5 минг, шогирдлар 11,6 минг, мухандис-техник ва хизматчи ходимлар 27,800 кишини ташкил этди.¹

Битириув малакавий ишда XX асрда вилоятда ушбу соҳани тарихий жиҳатдан таҳлил қилиш жараёнида шу нарса аниқландики, маҳаллий миллат вакиллари ҳисобланган ишчи ва техник ходимларга нисбатан эътиборсизлик, уларга ишончсизлик билан қараш одатий ҳолга айланган эди. Шунингдек, ушбу муаммо ишчи-мутахассислар таркибида маҳаллий миллат вакилларининг камлиги, тинимсиз ўсиб бораётган аҳоли ва банд бўлмаган меҳнат ресурсларининг транспорт тармоқларига жалб этилмаганлигига ҳам кўринади. Президент И.А.Каримов мустақиллик арафасида транспорт соҳасида миллий мутахассисларнинг камлиги, транспорт тизими мутахассисларга ниҳоятда муҳтоҷ эканлигини таъкидлаб: ”Нима учун маҳаллий миллатга мансуб кишилар ўртасида мухандис-техник ходимлар йўқ? Мен бу савол ҳаққоний савол, деб ҳисоблайман. Бу муаммо устида ҳаммамиз бош қотиришимиз керак. Мен бошқа мисоллар келтириб ўтирумайман, лекин шунинг ўзи ҳам барчамизни хушёр тортириши зарур”² дея қайд этган. Сурхондарё вилоятида ҳам транспорт тармоқларидағи ишчиларнинг аксарияти Европа миллатларига мансуб эди. Мутахассислар фикрига қараганда, миграция оқимининг катта қисми доимий равишда қишлоқдан шаҳарга қаратилган.³ Лекин шунга қарамай, республика транспорт корхоналарида малакали ишчиларнинг етишмаслиги сабаб қилиб кўрсатилиб, маҳаллий мутасадди раҳбарлар четдан тайёр кадрларни келтиришни афзал кўриши натижасида Ўзбекистонда маҳаллий аҳолидан мутахассис-кадрлар тайёрлаш муаммоси янада кучайди.⁴ Бошқа

¹ Узбекистан за годы восмой пятилетки (1966-1970 гг.). Ташкент: Узбекистана. 1971. С.24.

² Каримов. И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Тошкент: Ўзбекистон. 2011. Б.40.

³ Максакова Л. Миграция населения Узбекистана. Ташкент: Фан. С. 36,37.

⁴ Бобоҷонова Д. Ўзбекистонда ижтимоий-иктисодий муносабатлар (70-80-йиллар мисолида) Тошкент: Шарқ, 1999. 126. Б. 128.

томондан олганда, партия съездларидағи сиёсий ҳисоботларда, маъruzалар ва илмий тадқиқотларда республикада ишчилар синфи сонининг ортиб бориши ҳақида, унинг таркибида маҳаллий миллат вакиллари салмоғининг ўсиши тўғрисида қўплаб рақамлар рўкач қилинарди. Ваҳоланки, ўсиш суръатлари аксарият ҳолларда совхоз ишчилари, савдо, майший хизмат ва бошқа шу қаби соҳалар ҳисобидан амалга ошириларди. Бунда республика иқтисодиётининг хом ашёга йўналтирилганлиги ҳам ўз таъсирини кўрсатди.

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичларида транспорт корхоналари учун кадрлар тайёрлаш муаммосига эътибор бериш ва ривожлантиришга ҳам имкон қадар ҳаракат қилинган. Ўзбекистоннинг индустриал ривожи ҳам транспорт соҳасига малакали ишчи ва мутахассисларни тайёрлашни талаб қиласарди. Ушбу вазифани ҳунар-техника таълими (ХТТ) тизими бажариши лозим эди. Лекин бу соҳадаги барча тадбирлар, юқорида таъкидланганидек, бир томонлама сиёсат асосида амалга оширилди. Бироқ ХТТ тизими ўқув юртларининг 2/3 қисми қишлоқ хўжалиги учун ишчилар тайёрлашга йўналтирилган эди. Шунингдек, шаклланган тизим транспорт корхоналари учун керак бўлган малакали ишчиларнинг фақат 1/5 қисмини таъминлаб берарди.¹ Бинобарин, маҳаллий ХТТ малакали мутахассисларга бўлган эҳтиёжни электр энергетикаси соҳасида 5 фоиз, рангли ва қора металлургияда 8 фоиз, енгил саноатда 10 фоизга қондирап эди. Транспорт корхоналарида малакали ишчи кадрларнинг танқислиги сезила бошлади. Шунинг учун транспорт корхоналари ўзлари учун бевосита корхоналарда кадрлар тайёрлашга (яъни фабрика-завод таълими (ФЗУ) орқали) мажбур бўлдилар. 1970-1990 йилларда Ўзбекистон корхоналарида республикадаги ишчиларнинг 3/4 қисми тайёрланди.²

Битирув малакавий ишда Сурхондарёда транспорт соҳасида мутахассисларни, олий маълумотли мухандис техник ходимларни тайёрлаш ҳамда транспорт билан шуғулланувчи илмий тадқиқот институтлари

¹ Зиядуллаев С.К. Региональные проблемы экономики Узбекистан. Ташкент: Фан. С.29.

² Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Тошкент: Шарқ . 2006. Б. 532.

лабораторияларни етук тадқиқотчилар билан таъминлаш масаласига алоҳида эътибор бериб келинди. Транспорт тармоқ корхоналари учун техник ходимларни тайёрлашда 1972 йилда ташкил топган. Тошкент автомобиль ва йўллар институти Ўзбекистон учун зарур бўлган 12 йўналиш бўйича муқаммал олий маълумотли мутахассисларни тайёрлаб бера бошлади. Шунингдек, транспорт соҳаси учун зарур бўлган мутахассисларни тайёрлашда 1945 йилда Кўқон, 1965 йилда Нукус, 1969 йилда Бухоро, 1981 йилда Урганч, 1986 йилда Тошкент автомобиль ва йўллар техникумларининг хизмати ҳам алоҳида аҳамиятга эга бўлди¹. Сурхондарё вилоятида транспорт соҳаси бўйича мутахассислар тайёрлашда Тошкент автомобиль ва йўллар институтининг Термиз филиалининг фаолияти самарали бўлди, бу ерда олий маълумотли пухта билим ҳамда малакага эга мутахассислар тайёрланди. 1980 йили ташкил топган бу филиал автомобиль транспорт ва йўл қурилиши соҳасида дастлаб 50 талабага мўлжалланиб иш бошлади, зарурий моддий-техник таъминот билан жиҳозланиб, малакали профессор-ўқитувчилар дарс бердилар. Ушбу филиалда 2 нафар профессор, 12 нафар фан номзодлари талабаларга таълим-тарбия берди, дарс жараёнлари янги 4 қаватли замонавий бинода ташкил этилди. Ушбу филиал 1995 йилда Термиз давлат университетига қўшилиб, транспорт-муҳандислик факультети сифатида фаолият кўрсатиб келмоқда. 1980-1990 йиларда филиаллар кундузги ва сиртқи бўлимларини 1857 та олий маълумотли мутахассислар тугатиб, транспорт соҳасида меҳнат фаолиятини кўрсатдилар.² Ўзбекистонда мустақиллик йилларида транспорт соҳасига жиддий эътибор берилиб, ушбу соҳани мутахассислар билан таъминлаш масаласи учун зарур бўлган моддий техник таъминотни яхшилаш билан бирга мутахассисларга бўлган эътибор давлат сиёсати даражасига кўтарилиди. Энг муҳими, “Таълим тўғрисида”ги қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да қўйилган талаб ва эҳтиёжлардан келиб чиқиб, республиканинг худудий ва минтақавий имкониятларини ҳисобга олинди, ўрта маҳсус таълим йўналишида маҳсус транспорт соҳасига мутахассислар тайёрловчи коллежлар ишга туширилди. Шу

¹ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд, 1-рўйхат, 56-хужжат, 69-варак.

² Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд. 1-рўйхат. 58-59 хужжат. 23-24 варак.

асосда мутахассисларга бўлган талаб эҳтиёжлар қондирила бошланди. Автомобиль транспортининг назарий-амалий масалалари, илгор технология ва фан ютуқларини тарғиб қилиш мақсадида 1990 йилда ўзбек ва рус тилларида “Ўзбекистон автомобилчиси” газетаси, 1993 йилда рус тилида “Ўзбекистон автотранспорти” журналлари ташкил этилди¹.

2.2. Транспорт соҳасида ишчи-ходимларни тайёрлашга эътибор ва унинг натижалари

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичларини тарихий таҳлил қилишда Сурхондарё вилоятида транспорт корхоналарининг кадрларга бўлган эҳтиёжини қишлоқдан ўқишига келган ёшлар қондириши лозим. Аммо узоқ йиллар давомида кадрлар тайёрлаш масаласига бефарқлик билан муносабатда бўлиш, ёшларда транспорт соҳасига қизиқишнинг йўқлиги қишлоқ аҳолисининг ишлаб чиқариш соҳасига жалб этилишига салбий таъсир қилди. Хусусан, Термиз темир йўл бекатида ишчи-мутахассисларни ишга қабул қилиш масаласига совуққонлик билан муносабатда бўлинди. 1970 йилда корхона учун кўплаб мутахассис-кадрлар тайёрлаш керак эди, бироқ мутахассислар тайёрлаш учун ажратилган 2,1 минг рубль маблағ ўзлаштирилмади².

Битирув малакавий ишда 1970 йилда Денов темир йўл бекати томонидан 50 нафар ишчи, 40 нафар мухандис-техник ходим ва 80 нафар ишчининг малакаси оширилди. Болдир темир йўл бекатида 20 нафар ишчи 2-3 хил касбни, 7 нафар ишчи эса 3-4 хил касбни ўрганди³.

Битирув малакавий ишда транспорт корхоналарининг бошқа тармоқлари учун ҳам ишчи кадрлар тайёрлашга эътибор берилди. 1978 йилда Шеробод йўл қурилиш бўлимида индивидуал ўқитиши йўли билан 16 нафар ишчи, 1980 йилда 15 нафар ишчи тайёрланди, 15 нафар ишчининг эса малакаси оширилди. Кумкўрғон йўл қурилиш бўлимида 1970-1975 йиллар оралиғида 308 нафар мухандис-техник мутахассислар ўқитилди. Жарқўрғон йўл қурилиш бўлимида

¹ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд, 1-рўйхат, 63-хужжат, 55-варак.

² Сурхондарё давлат архивининг Денов филиали, 425-фонд, 1-рўйхат, 6-хужжат, 13-варак.

³ Сурхондарё вилояти рақамларда. 1991-2002 й. Статистик тўплам. Термиз: 2004. 7-варак.

янги кадрлар тайёрлаш иши бир мунча яхши йўлга қўйилиб, 1980-1990 йилларда корхона учун 1337 нафар муҳандис-техник мутахассислар, ҳунар-техника билим юртлари орқали 601, индивидуал ўқитиш ёрдамида 373 киши тайёрланди.¹

Битирав малакавий ишда XX аср 80-йиллари ўрталарида Сурхондарё вилояти темир йўл корхоналарининг турли тармоқларида ишчилар сони анчагина кўпайди. 1973 йилда уларда 2839 нафар ишчи ишлаган бўлса, 1983 йилга келиб, уларнинг сони деярли 2 баробар ошди. Ишчиларнинг малакасини ошириш борасида ҳам анчагина ишлар қилинди. Ишчи кадрлар тайёрлаш ва малакасини оширишда деновликларга Тошкент, Самарқанд ва бошқа шаҳарлар ўкув муассасаларининг ёрдами катта бўлди. Фақат 1980-1985 йилларда 150 нафар ишчи ўз малакасини турли курсларда оширди. Шу йилларда 300 нафарга яқин малакали ишчи тайёрланди. Айрим йирик корхоналар бўйича ишчи-ходимларни тайёрлаш ва ўсиш жараёни қуидагича бўлди. 1985 йилда Сурхондарё вилояти йўл қурилиш бошқармасида 10380 нафар ишчи ишлаган бўлса, 1986 йилда уларнинг сони 12507 нафарга етди. 1985-1989 йилларда йўл қурилиш ходимларидан 47 киши Тошкент шаҳрида ўз малакасини оширди. 1985-1987 йилларда йўл қурилиш бошқармаси ходимларидан бундай малака оловчилар сони 150 нафарга етди².

Мутахассис ва ишчи-хизматчиларнинг етишмаслиги натижасида юзага келган иқтисодий танглиқ ҳолатини Сурхондарё вилоятидаги барча транспорт корхоналарида кўриш мумкин эди. Масалан, Бойсун йўл қурилиш бўлимида ишчи ва хизматчиларнинг аксарият қисми техник малака ва кўниkmaga эга эмасди. Сурхондарё вилояти йўл қурилиш бошқармасида 1980 йилда 28 нафар олий маълумотли мутахассис ишлаган бўлса, 1985 йилда улар 50 кишига, ўрта маҳсус маълумотлилар эса 41 нафардан 61 нафаргача етди. 1971 йилда бошқарма бўйича мутахассислар тайёрлаш, уларнинг малакасини оширишга 25,4 минг рубль ажратилди. Албатта, кадрлар масаласига эътибор берилиши натижасида 1989 йилда трестда 380 нафар дипломли мутахассис ишлаб,

¹ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 45-фонд, 1-рўйхат, 10-хужжат, 35-варак.

² Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд, 1-рўйхат, 17-хужжат, 31-варак.

шулардан 169 нафари олий, 241 нафари эса ўрта махсус маълумотли эди. Ўз навбатида, ЎзССР Йўл қурилиш вазирлиги томонидан худди шу даврда 7 нафар олий, 9 нафар ўрта махсус, маълумотли мутахассислар трестга ишга юборилган¹.

Мавжуд билим юртларида асосан қурувчи ва транспорт кадрлар тайёрланган. Таъкидлаш жоизки, кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйишда ҳам маълум бир хато ва камчиликлар содир бўлиб турарди. Буни бошқармадаги айрим корхоналарда олий ва ўрта махсус маълумотли мутахассисларни ишчилар ўрнида ишлатиш ҳолларида ҳам кўриш мумкин. Масалан, Термизда 2, Деновда 3, Сариосиёда 4, Ангорда 1, Қизириқ 1, Шўрчида 3, Узунда 6, Шерободда 7 нафар малакали мутахассис ишчи ўрнида ишлатилган².

Агар Сурхондарё вилояти транспорт корхоналарига назар солинган бўлса, кадрлар қўнимсизлигини кўриш мумкин. Масалан, Денов 2510-транспорт корхонасида 1985 йил январда 15 нафар дипломли мутахассис бўлган. Улардан бир нафари олий, 3 нафари ўрта махсус маълумотли мутахассис бўлиб, 1989 йилда турли сабаблар билан ишдан кетган³.

Битирув малакавий ишда маҳаллий миллат вакилларидан малакали ишчи-ходимлар тайёрлаш масаласи ҳам муҳим муаммолардан бири эди. Ишчи-ходимлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш орқали ҳалқ хўжалигини ривожлантириш учун собиқ шўро ҳокимияти йилларида муҳим аҳамиятга эга бўлган ишлар амалга оширилган бўлса-да, бу борада бир ёқлама сиёsat юритилди. Ҳалқ хўжалигининг асосий тармоқларидағи ишчи-ходимлар ва мутахассислар маҳаллий миллат вакиллари эмас, балки рус ва европалик аҳоли вакилларидан иборат эди. Малакали мутахассислар тайёрлаш масаласига бундай нохолис муносабатда бўлишнинг асосий сабаби маҳаллий ишчи ва мутахассисларни ишлаб чиқаришнинг асосий бўғинларига эмас, балки уларни асосан иккинчи даражали соҳаларга жалб этишга эътибор қаратилганлигидир.

¹ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд, 1-рўйхат, 28-хужжат, 19-варак.

² ЎзР МДА. 737-фонд, 3-рўйхат, 22-хужжат, 37-варак.

³ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 45-фонд, 1-рўйхат, 10-хужжат, 8-варак.

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичларини тарихий таҳлил қилиш жараёнида XX аср давомида инженер-техник ходимлар сони ошиб борди. Транспорт тармоқлари учун зарур бўлган ишчи ва мутахассислар турли хил усул ва воситалар ёрдамида тайёрланди ва шу даврда маълум бир ютуқларга ҳам эришилди. Аммо транспорт воситалари учун тайёрланаётган аксарият ишчи кадрларнинг бевосита корхоналарнинг ўзида тайёрланиши, улар малакасининг пастлиги замонавий ускуналарнинг техник ва технологик сир-асрорларидан бехабар қолишига сабаб бўлди. 1970-1976 йилларда кадрлар малакасининг пастлиги оқибатида техник воситалар етишмаслиги туфайли Денов, Шеробод, Бойсун, Шўрчи автотранс корхонларида кўплаб транспорт воситалари ҳаракатсиз туриб қолди. Бу транспорт корхоналарда технологик режимларнинг бузилиши оқибатида режалар мунтазам бажарилмай қолди. Ишчи мутахассисларга етарли даражада билим берадиган ўқув юртлари йўқ эди, мавжуд ҳунар-техника билим юртлари номига фаолият кўрсатиб, замонавий техника билан жиҳозланмаган эди. Шу боисдан уларда назарий ва амалий жиҳатдан мукаммал билим бериш имконияти мавжуд эмасди. Собиқ шўролар ҳокимиюти йилларида Сурхондарё вилоятидаги транспорт ташкилотлар ва корхоналари учун ишчи ва мутахассис кадрлар тайёрлайдиган ўқув ва ҳунар-техника билим юртларининг камлиги натижасида бу корхоналарда ишлаш учун асосан маҳаллий миллатларга мансуб ўрта таълим мактабларини битирган ва ўқув юртларига ўқишга кирмаган йигит-қизлар ишга киришга мажбур бўлганлар.

Битирав малакавий ишда мустақиллик йилларида транспорт корхоналари ишчиларининг сони ва сифат тизимида муҳим ўзгаришлар рўй берди. Янги транспорт корхоналарининг қурилиши, транспортда янги тармоқларнинг вужудга келтирилиши, эски транспорт корхоналарининг кенгайиши, ишлаб чиқариш жараёнларига замонавий техника ва технологияларнинг жорий этилиши муҳим ўзгаришлар содир бўлишига олиб келди. Кўплаб янги транспорт корхоналарининг қурилиб ишга туширилиши натижасида уларнинг ишчи кучига бўлган талабини қондириш мақсадида корхонага ишга кирган ёшлар

бўлажак касбига кўра уч ойдан олти ойгача якка (индивидуал) ёки бригада усулида битта ёки бир нечта тажрибали, моҳир ишчилар томонидан бевосита иш жойида, ишлаб чиқариш жараёнида ишга ўргатилар эди. Темир йўл бекатлари ўзларига зарур ишчи кадрларни бевосита ишлаб чиқариш жараёнида, корхоналарнинг ўзида устоз-шогирд усулида тайёрлаган. Шуни қайд этиш лозимки, касб-хунар коллежлари транспорт қурилишининг барча тармоқларига хизмат қила бошлади. Тадқиқ қилинаётган йилларда Сурхондарё вилояти транспорт корхоналарида ҳам кадрлар малакасини ошириш соҳасида мавжуд камчиликлар бартараф этилиб, 1995 йилда 21727 миллион сўм фойда қўрилди.¹

Битирув малакавий ишда Жарқўрғон йўл қурилиш бўлимида 1995 йилда меҳнат интизомининг яхшиланиши натижасида 86 нафар киши ишга жалб этилиб, ишлаб чиқариш қуввати 25 фоизга ўсди². 1995-2000 йилларда транспорт ишчиларини бевосита ишлаб чиқаришнинг ўзида тайёрлашга ҳам алоҳида эътибор берилди, корхоналарнинг ички таълими ишчиларнинг умумтаълим савиясини ўстириш асосида олиб борилди, уларга ўзи танлаган касб ва ихтисосликни эгаллаши учун зарур бўлган хунар-техника кўникмалари берилди. Бу ерда таълимнинг муҳим вазифаси ишчилар малакасини ошириш, илғор меҳнат усусларини ўрганиш, фан ва техниканинг янги ютуқларини тарғибот қилишга қаратилган эди.

Ишчиларни бевосита корхонанинг ўзида тайёрлаш, янги келган ишчиларга меҳнат кўникмаларини бериш, ўргатиш, малакасиз кўл меҳнати билан ишлайдиган ҳамда ишлаб чиқаришни комплекс механизациялаш ва автоматлаштириш натижасида бўшаган ходимларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлашни талаб қиласди. Мустақиллик йилларида йўл қурилиши ташкилотларини малакали мутахассис ва ишчи-хизматчилар билан таъминлаш, иш унуми, ишлаб чиқариш жараёнларининг ҳажми ва тури ҳамда йўл қурилишининг сифат хусусиятларига алоҳида эътибор берилди. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, мустақиллик йилларида мутахассислар тайёрлаш жараёнига етарли даражада моддий ва маънавий имкониятлар яратиб берилди.

¹ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 45-фонд, 1-рўйхат, 10-хужжат, 6-варак..

² Сурхондарё вилояти давлат архиви. 45-фонд, 1-рўйхат, 11-хужжат, 26-варак.

Бойсун туманида мустақиллик йилларида йўл қурилиши соҳасида жуда катта тажриба қўлга киритилиб, йўл қурилиши бўлимига 1992-2000 йилларда 300 нафардан ортиқ ёш ишчи-техниклар янги касбни эгаллаб, улар иш билан таъминланди, шулардан 255 нафари касб-хунар коллежларини тугатган ёш мутахассисларни ташкил этди. Бойсун туманида 2000-2007 йилларда йўл қурилиши соҳаси бўйича мутахассислар тайёрлаш 230 кишини ташкил этди¹.

Битирув малакавий ишда 1991-1995 йилларда Сурхондарё вилояти темир йўл транспортнининг моддий-техник базаси мустаҳкамланди, ушбу соҳада ишчи-муҳандислардан ўрта маълумотлилар 32 фоизни ташкил этган бўлса, 1996-2000 йилда бу кўрсаткич 59 фоизга етди².

Мустақиллик йилларида транспорт тармоқларининг барча ишлаб чиқариш жараёнларида бўлгани сингари транспорт автокорхоналарида ва темир йўл бекатларида ҳам фан ва техника ютуқлари нисбатан жорий этилди. Бу эса ишчилардан юқори малака, кенг дунёқараш билан биргаликда, билим ва кўникумаларини доимий равишда ошириб туришни ҳам талаб қилди. Шу муносабат билан ишчи-кадрлар тайёрлаш ва малакасини оширишнинг меҳнат характеридаги ўзлаштиришларини ўз вақтида ҳисобга олишга қодир бўлган оқилона тизимни яратиш алоҳида аҳамият касб этади. Бундай тизимнинг зарурлиги меҳнат тури ва характери ўзгариши қонунига амал қилиши, яъни фан-техника тараққиёти натижасида бир касб-хунар йўқолиб, унинг ўрнига янгисининг пайдо бўлиши билан боғлиқdir. Ишчиларга изчил ва маълум мақсадни кўзлаб таълим бериш уларнинг техника, иқтисодий билимини кенгайтиради ва чуқурлаштиради. Моҳирликнинг негизи бўлган техникавий тафаккур ва профессионал кўникумаларни ўстиради. Ишчига ўз малакасини ошириш илфор техника ва прогрессив технологияни, юқори унум билан ишлаш методларини эгаллаш, шунингдек, катта разряд билан таърифланадиган мутахассислик бўйича мураккаб ва масъулиятли ишларни бажариш учун зарурдир. Ишчи кадрлар билим даражаси ва маҳоратининг замонавий ишлаб чиқариш талабларига мувофиқ бўлишини таъминлаш малака ошириш

¹ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 361-фонд, 1-рўйхат, 98-хужжат, 25-варап.

² Сурхондарё вилояти давлат архиви, 70-фонд, 1-рўйхат, 32-хужжат, 146-варап.

жараёнининг ижтимоий-иктисодий талабидир.

Битирув малакавий ишда ишлаб чиқаришда фан-техника тараққиётининг жадаллашуви билан бир қаторда, инсон омилини фаоллаштиришнинг муҳим йўналишларидан бири бўлган ишчилар малакасини ошириш алоҳида аҳамиятга эгадир. Ишчиларнинг юқори малакаси янги машина ва механизмларнинг тузилиши ва ишлаш принципини тез ўзлаштириш, асбоб ва мосламаларни билиб ўрнатиш, талаб қилинадиган режимга мослаб созлаш ва ишлатиш имконини берди. Хусусан, 1995-2010 йилларда Сурхондарё вилоятидаги транспорт тармоқлари кўплаб янги жиҳозлар билан қуроллантирилди. Шу сабабли ишчилар малакасини оширишга алоҳида эътибор қаратилди¹.

Сурхондарё вилоятида транспорт соҳасида ишчи-хизматчилар, муҳандис-техник ходимлар сони ўсиб бориши билан биргаликда ишчиларнинг собиқ шўролар ҳокимияти йилларида ишчиларга нисбатан ишончсизлик билан қараш, маҳаллий миллат вакилларини раҳбарлик лавозимларига тақдим этмаслик ҳолатлари мавжуд эди. Шунингдек, транспорт соҳасидаги ишга келаётган маҳаллий аҳолини транспорт корхоналарига ишга қабул қиласлиқ, уларни уйжой, озиқ-овқат билан таъминламаслик ҳамда ҳунар-техника таълими бўйича ишчи-мутахассислик йўналишидаги ҳужжатларни ҳисобга олмаслик одатий тусга айланиб қолган эди. Бироқ, мустақиллик туфайли, транспорт соҳасида маҳаллий миллат вакиллари ишчи-хизматчи ва муҳандис техник ходим бўлиш билан бир қаторда транспорт воситаларини бошқариш, такомиллаштириш, замонавий қайта жиҳозлаш соҳасида етук қобилиятли мутахассис эканликларини кўрсата олдилар. Шу билан бир қаторда жаҳон тажрибаларини ҳисобга олиб, йил сайин устоз-шогирдлик жараёнларни алоҳида эътибор бериб тажрибаларини оммалаштирум олади.

Битирув малакавий ишда собиқ шўролар ҳукуматининг транспорт соҳасида ишчи-ходимларига зарур бўлган майший хизмат кўрсатиш биноларини қуриш, хизмат турларини кўпайтиришга эътибор бермаганлиги ҳам аён бўлди. Айниқса, XX асрнинг 30-йиллари бошида Сурхондарё вилоятида ушбу масала

¹ Сурхондарё ВДА 95-фонд, 12-рўйхат, 27-хужжат, 46-варак .

ачинарли холда бўлиб, темир йўл, автомобиль транспорти ва йўл қурилиши соҳасидаги ишчи ва ходимлари учун пойафзал, кийим тикиш, таъмирлаш, соатсозлик, расмхона, радио-телевидение устахоналари кам бўлиб, улар эҳтиёжларни қондиришга етарли эмасди. Таъмирлаш, қайта жиҳозлаш, оёқ кийимлари тикиш, радио-техник хизмат, металл буюмларга ишлов бериш, сандик, уй-рўзгор буюмларини тайёрлаш бўйича мутахассис тайёрлайдиган ўрта маҳсус ўкув юртлари йўқ эди. Мавжуд мутахассисларни тайёрлаш, қайта малакасини ошириш, янги иш ўринларини яратишга, иш-жой, зарур хом ашё, асбоб-ускуналар билан таъминлашга умуман эътибор берилмади. Бу эса транспорт соҳаси ишчи-ходимларининг турмуш тарзига салбий таъсир кўрсатди.

2.3. Транспорт соҳаси ишчи-ходимларининг меҳнатга муносабати ва миший турмуш тарзи

Битирув малакавий ишда Совет ҳукумати транспорт воситаларидаги ишчи ва техник ходимлар учун миший хизмат турларини ривожлантириш, янги имкониятларни яратишга арзимас маблағлар ажратарди. Ушбу маблағлар транспорт соҳаси ишчи-ходимлари жон бошига ҳисоблаганда ниҳоятда кам фоизни ташкил қиласди. Сурхондарё вилоятида мавжуд миший хизматнинг асосий тури ҳисобланган расмхона, сартарошхона, аёллар сочини турмаклаш, кийимларни кимёвий усулда ювиш, мебелларни тайёрлаш, қайта таъмирлаш, радио-телевидение устахоналари, уй-жойлар, шахсий транспортларни қайта таъмирлаш соҳалари бу даврда янгидан пайдо бўлиб, ушбу соҳага ажратилган маблағлар ниҳоятда кам эди. Ўзбекистонда 1969 йилда 5423 та миший хизмат кўрсатиш тармоқлари ишлаган ва ушбу соҳага 21,0 миллион рубль маблағ ажратилган бўлса, 1970 йилда эса 13425 та миший хизмат кўрсатиш тармоғига 100 миллион рубль маблағ сарфланди. Жумладан, Сурхондарё вилоятида 1969 йил 262 та миший хизмат кўрсатиш тармоғи бўлиб, 0,7 млн. рубль маблағ ажратилган бўлса, 1970 йилда 841 та миший хизмат кўрсатиш соҳасига 4,5

миллион рубль маблағ сарфланган¹.

Битирув малакавий ишда қайд этилган ушбу рақамлар транспорт соҳаси ишчи-ходимлари жон бошига сарфланганда жуда кам миқдорни ташкил этарди. Транспорт соҳаси ишчи-ходимларига хизмат кўрсатиш соҳасидаги мавжуд муаммоларни бартараф этиш учун Марказ етарли моддий ёрдам ажратмади. Ажратилган маблағлар ҳам асосан йирик шаҳарларга сарфланиб, Сурхондарё вилоятида бюджет ҳисобидаги майший хизмат кўрсатиш тармоқлари жуда секинлик билан пайдо бўлиб, хизмат турлари шакллана борди. 1975 йилда Сурхондарё вилоятида 1091 та майший хизмат нуқтаси бўлиб, 9,0 миллион рубль маблағ сарфланди².

Транспорт соҳасининг кўплаб қурилиши ва маданий-майший соҳадаги ютуқларнинг ортиши шаҳар аҳолисининг ўсишига маълум даражада таъсир кўрсатди. Асосий транспорт тармоқлари ва корхоналари жойлашган Денов 1951 йил 20 октябрида район миқёсидаги шаҳарга айлантирилган вақтида аҳолиси 14 минг киши бўлган бўлса, 1967 йилда 30 минг, 1973 йилда эса 40 минг кишига етди. Аҳолининг асосий қисмини транспорт соҳасига хизмат қилувчилар ташкил этарди. Шаҳарда комплекс қурилишларнинг ўсиши, қурилиш ташкилотларининг кенгайиши аҳолининг яшаш шароитини бирмунча яхшилади. 1973 йилга келиб, Денов шаҳрида 45,2 минг киши яшаган. Аҳолининг ўсиши шаҳарнинг иқтисодий-маданий ривожига ҳар томонлама таъсир кўрсатди. 1978 йилда Сурхондарё вилоятида йўл қурилиши бошқармасидаги ишчи ва хизматчилар учун умумий майдони 43,8 минг кв.метр уй-жой қуриб ишга туширилди.³ Шунингдек, вилоятдаги транспорт соҳаси ишчи ва хизматчилари яшайдиган саноат ҳудудида 1980 йили 73,2 кв.метр уй-жой, 4968 ўқувчи ўрнига эга мактаблар, 960 ўринли болалар боғчалари қуриб ишга туширилди.⁴ 1981 йилда Сурхондарё вилоятида автомобиль корхоналари жойлашган Денов, Термиз, Шеробод, Жарқўрғон, Шўрчи, Бойсун шаҳарларида ишчи ҳамда хизматчиларнинг ижтимоий турмуш тарзини яхшилаш мақсадида

¹ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 45-фонд, 1-рўйхат, 18-хужжат. 48 варак.

² Народное хозяйство Узбекской ССР. Ташкент: Узбекистан. 1986. С. 290, 293.

³ Рўзиев А.Н. Сурхондарё вилоят. Қарши: Насаф. 1996. Б.44.

⁴ Бердиев Х.Эрматов Х. Сурхондарё тарихидан лавҳалар Тошкент: 1991. Б. 70.

1250 млн. рубль капитал маблағлар сарфланиб, режага нисбатан 54 фоиз қўшимча маблағлар ўзлаштирилди.¹ Ушбу қурилиш ишларини янада ривожлантириш мақсадида 1988 йили 165-трест, агросаноат комитетининг 1-қурилиш трести, “Сурхонирстрой” қурилиш трести ишчи ва хизматчилари учун 42 та икки қаватли туарар-жой бинолари қурилиб, ишга туширилди.²

Битирув малакавий ишда 1990 йили Сурхондарё вилояти йўл қурилиши бўлимлари жойлашган Денов, Шеробод, Термиз, Жарқўрғон, Шўрчи, Кумқўрғон шаҳарларида 46900 кв.м. уй-жой, 4941 ўринли умумий таълим мактаблари, 960 ўринли боғча ва яслилар қурилди. Шунингдек, 96 км ичимлик суви тармоғи, 46 км автомобиль йўли, 1350 ўринли клуб ва кинотеатр, 200 тонналик сабзавот сақлайдиган омбор қуриб ишга туширилди. Ушбу қурилиш ишларининг 28 фоизини “Тўпалангидрострой” трести, 32 фоизини “Сурхонсовхозводстрой”нинг 412 қурилиш-монтаж бирлашмаси, 27 фоизини 156-қурилиш трести, 13 фоизини вилоят йўл бошқармаси бажарди.³

Битирув малакавий ишда Сурхондарё вилоятида транспорт соҳаси ишчи-хизматчиларига майший хизмат қўрсатиш янги бинолар билан таъминланди, янги хизмат турлари радио-телевидение устахоналари, металлга ишлов бериш, заргарлик, замонавий соч турмаклаш, соатсозлик, кийимларни кимёвий тозалаш, кир ювиш техникаларини қайта таъмирлаш бўйича курслар ҳамда ПТУ қошида маҳсус ўқитиши бўлимлари ташкил этилди. Шунингдек, пойафзал, кийим тикиш цехлари очилиб, аҳоли талаб-эҳтиёжларидан келиб чиқиб, маҳсулотлар тайёрлаш йўлга қўйилди. Майший хизмат қўрсатиш соҳасини ривожлантиришга эътибор 1980-1989 йилларда маълум маънода кучайиб, ушбу масала давлат назорати доирасида қўриб чиқилди. Чунки собиқ шўролар ҳукумати ўзининг стратегик давлат дастурида “Ҳамма бир киши учун, бир киши ҳамма учун” деган баландпарвоз шиорга таяниб, социал тузумнинг афзаликларини намоён этмоқчи бўлган эди.

Битирув малакавий ишда XX асрнинг 80-йилларида Собиқ Иттифоқнинг

¹ Хазраткулов А. Решение социальных вопросов в Узбекистане. Ташкент: Фан.1991. С.24.

² Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд, 1-рўйхат, 34-хужжат, 68-варак.

³ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 70-фонд, 1-рўйхат, 39-хужжат, 51-варак.

ички иқтисодий қийинчиликларга дуч келиши, давлат маблағларининг марказ томонидан нотўғри сарфланиши, режалаштиришдаги маъмурий-буйруқбозлиқ, талончилик, чекка ўлкаларга нисбатан олиб борилган миллий камситиш сиёсати майший хизмат қўрсатишга ҳам ўзининг салбий таъсирини қўрсатди. Турғунлик шароитида ахолининг турмуш тарзини яхшилаш борасида муаммолар кўпайиб борди. Айниқса, Ўзбекистонда транспорт соҳаси ишчи – хизматчиларига майший хизмат қўрсатиш соҳасида амалий натижаларга эришилмади. 1985 йилда республикада майший хизмат соҳасидаги 20379 та хизмат тармоғи учун 439,9 миллион рубль маблағ ажратилди, жумладан, Сурхондарё вилоятидаги 1114 та майший хизмат қўрсатиш тармоғи учун 19,2 миллион рубль маблағ сарфланди¹. Улар фақатгина мавжуд майший хизмат қўрсатиш соҳаларини маблағ билан таъминлаш ҳамда ишчи-ходимларни маошига етар эди, холос. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, собиқ шўро жамиятида гоявий эътиқод сифатида қабул қилинган “қайта қуриш” сиёсати жамиятни турғунлик ҳолатидан чиқаришга ёрдам бермади. Майший хизмат қўрсатиш соҳасини ривожлантириш, янги замонавий асбоб-ускуналар билан таъминлаш, янги хизмат турларини яратиш масаласида жиддий амалий тадбирлар ишлаб чиқилмади. Транспорт соҳасидаги қолоқлик, маъмурий-буйруқбозлиқдан воз кечилмади.

Битирув малакавий ишда XX асрнинг 70-йилларида Ўзбекистонда миллий даромаднинг ўсиши эвазига, транспорт воситалари ишчи-ходимларининг турмуш даражасини кўтариш имконияти мавжуд эди. Аммо XX аср 80-йиллари ўрталаридан бошлаб, ишлаб чиқаришда меҳнат унумдорлиги ва самарадорлиги пасайиши натижасида ахолининг турмуш даражаси ҳам кескин даражада пасайди. Тадқиқ қилинаётган йилларда Совет Иттифоқида миллий даромаднинг катта қисми ҳарбий мудофаа мақсадларига, асосий ишлаб чиқариш воситаларини кўплаб ишлаб чиқаришга сарфланиб, ижтимоий соҳани ривожлантиришга, кенг истеъмол молларини ишлаб чиқаришга миллий даромаднинг 7-10 фоизи ажратилар эди, холос. Ўзбекистон узоқ вақт

¹ Народное хозяйство Узбекской ССР. Ташкент : Узбекистан. 1986. С.290-293.

мобайнида собиқ Иттифоқнинг асосий пахтачилик базаси бўлиб қолди. Иқтисодий тизимда белгиловчи ўринларни қишлоқ хўжалиги ва енгил саноат, озиқ-овқат саноати тармоқлари эгаллаган эди. Шу сабабли Ўзбекистонда ўртacha ойлик иш хақи иттифоқдош республикалардаги қўрсаткичлардан анча кам эди. Бу ерда ўрта ҳисобда ҳар бир оиласда 6 киши, собиқ Иттифоқ бўйича эса ўртacha ҳар бир оиласда 2-3 киши яшаганлиги эътиборга олинса, республика ахолисининг турмуш даражаси бошқа совет республикаларидағидан анча пастроқ бўлганлиги таҳлил этилди¹.

XX аср 80-йилларига келиб, собиқ шўролар ҳукумати меҳнаткашлар турмуш шароитини яхшилаш чораларини амалга ошира бошлади. Натижада ҳалқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш 1,5 баравар, майший хизмат қўрсатиш 2 баравар ўсади². Бундай ўсишга, авваламбор, қуидаги омиллар ҳисобига эришилди:

биринчидан, хўжаликлар, корхоналар, қурилиш ташкилотлари, майший хизмат қўрсатиш муассасаларида ҳосил қилинган даромаднинг бир қисмидан маҳсус жамғармаларни шакллантириш ва уларнинг маблағларини ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, ижтимоий-маданий эҳтиёжларга, меҳнаткашларни моддий рағбатлантиришга сарфлаш имконияти берилди.

иккинчидан, ҳалқ хўжалигининг барча соҳаларида ойлик маошлар ва меҳнат ҳақини ошириш борасида чора-тадбирлар кўрилди. Масалан, энг кам ойлик маош ва меҳнат ҳақи 1980 йилда 1970 йилга нисбатан 2,2 баробар кўтарилилди³.

Ўзбекистон бўйича барча ишчи ва хизматчиларнинг ўртacha ойлик иш ҳақи 1980 йилдаги 155,5 рублдан 1990 йилда 214,9 рублга етди. Айниқса, ўрганилаётган йилларда транспорт соҳаси корхоналари ишчи ва хизматчиларининг иш ҳақида ўсиш бўлди. Агар XX аср 50-йилларида темир йўл ишчи ва хизматчиларининг ўртacha иш ҳақи 200 рубль, бўлган бўлса, 80-

¹ Сурхондарё ВДА 95-фонд, 12-рўйхат, 31-хужжат, 53-варак .

² Сурхондарё ВДА 95-фонд, 12-рўйхат, 32-хужжат, 59-варак .

³ Сурхондарё ВДА 95-фонд, 12-рўйхат, 40-хужжат, 68-варак .

йилларида 361 рублни ташкил этди¹. Бу албатта ўз даври учун юқори иш ҳақи эди. 1986 йилдан бошлаб, йўл қурилиши ишчи-хизматчиларининг иш ҳақи ҳам маълум даражада кўтарилиди. Халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш сифати пасайиб, маҳсулотлар истеъмолчиларнинг талабларига жавоб бермасди. Ижтимоий соҳага бюджетдан қилинаётган сарф-харажатлар салмоғи қамайиб, республика аҳолисининг қашшоқлашиш даражаси ўсиб борди. Агар 1940 йилда республика бюджетидан ижтимоий-маданий эҳтиёжларга қилинган сарф-харажат 67,9 фоизни ташкил этган бўлса, 1980 йилда бу кўрсаткич 46,9, 1990 йилда эса 43,6 фоизга тўғри келган. Жон бошига ҳисоблагандан ўртача даромади ойига 75 рублдан камроқ бўлган аҳоли 4,5 фоизни ташкил этди. Республиkaning қишлоқ жойларида гўшт истеъмол қилиш бошқа республикаларга қараганда 5-6 баравар, сут маҳсулотларини истеъмол қилиш 3 баравар, тухум истеъмол қилиш 3,5 баравар, картошка истеъмол қилиш 4,7 баравар, балиқ ва бошқа маҳсулотларни истеъмол қилиш 21,6 баравар кам бўлди. Ўз навбатида, шаҳар аҳолисининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондиришда ёрдамчи хўжалик ва шахсий томорқалардан фойдаланилди².

Бу даврда қурилиш ишларини жадаллашиб, аҳоли сонининг табиий ўсиши, миграция жараёнларининг кучайиши, темир ва автомобиль йўллари қурилишининг кўпайишига асосий сабаб пахтачиликни ривожлантиришга бўлган интилишлар ҳамда янги ерларнинг ўзлаштирилиши, янги саноат корхоналари, маданий-маиший соҳа биноларини қуришга бўлган эҳтиёжнинг ошиб бориши янги саноат комплексларининг барпо этилиши бўлди. Республигадаги мавжуд қурилиш транспорт корхоналарининг ишчи-хизматчилари учун 1980 йилда 4642 минг куб метр темир-бетон конструкция маҳсулотларини ишлаб чиқарган бўлса, 1985 йилда бу кўрсаткич 6078,0 минг куб метрни ташкил этди. Шунингдек, темир-бетон қурилиш маҳсулотлари ишлаб чиқариш Сурхондарё вилоятида 1980 йилда 197,8 минг куб метр, 1985 йилда 300,1 минг куб метрни ташкил этди³.

¹ Сурхондарё ВДА 95-фонд, 12-рўйхат, 43- хужжат, 71-варақ .

² ЎзР МДА. 2325-фонд, 1-рўйхат, хужжат 66, 42-варақ.

³ Народное хозяйство Узбекской ССР. Ташкент : Узбекистан. 1986. С.73.

Битирув малакавий ишда транспорт ишчи-ходимларининг уй-жойга бўлган талабини қондириш мақсадида, собиқ шўролар ҳукумати уй-жой қурилиши, кооператив ва қурилиш ташкилотларига катта эътибор билан қараб, маблағлар сарфлашни қўпайтирди. Қурилишга ажратилаётган маблағлар асосан шахарсозлик, транспорт корхоналари, маданий-маиший соҳадаги уй-жой биноларини қуришга йўналтирилди. 1971-1975 йилларда транспорт соҳаси ишчи-ходимларига туарар-жой қуриш учун Ўзбекистон бўйича 2526 миллион рубль сарфланди. Сурхондарё вилоятига 150 миллион рубль миқдордаги маблағлар сарфланиб, 1418 минг кв метр уй-жой бинолари қурилди¹. Шуни алоҳида қайд этиш керакки, ушбу маблағлар транспорт соҳаси ишчи-ходимларининг сон жиҳатдан ўсиши, янги оиласларни уй-жой билан таъминлаш учун етарли эмасди. Шунингдек, сарфланаётган маблағлар хисобидан қурилаётган уй-жойлар махсус “имтиёзлар” асосида Ўзбекистонга юборилган мутахассислар, ходимлар, ҳарбийларга кўпроқ ажратиларди. Энг ачинарлиси, 1970 йилга келиб, пахта яккаҳокимлиги натижасида аҳолига уй-жой қуриш учун томорқа бериш тўхтатилган бўлиб, берилиши мумкин бўлган томорқалар ҳам экин экилмайдиган, ташландик ёки паст-баландликдан иборат бўлган, ўзлаштирилмаган ерлардан ажратилди.

Саноат комплексларини қуриш ҳамда қурилиш саноатининг такомиллашиб бориши натижасида туарар-жой, маъмурий-маиший, транспорт, алоқа, темир йўллар ҳамда бошқа хўжалик соҳалари учун қурилиш материалларини етказиб беришга алоҳида эътибор берилди. Чунки собиқ шўролар ҳукумати ўзининг транспорт соҳаси ишчи-ходимларини уй-жой билан таъминлаш стратегиясида ушбу масалани биринчи ўринга қўйган эди. Транспорт тармоқлари ва корхоналари учун асосан русийзабон аҳоли жойлашган бўлиб, марказдан юборилган кишиларни уй-жой билан таъминлаш асосий масала эди. Айниқса, миграцион жараёнлари Ўзбекистонда 1971-1975 йилларда кучли бўлиб, Россия марказидан аҳолининг кўчиб келиши кучайди. Натижада республикада транспорт соҳаси ишчи-ходимларига уй-жой қуриш қўпайиб, 1971-1975

¹ Народное хозяйство Узбекской ССР. Ташкент : Узбекистан. 1971. С.242.

йилларда 435,3 минг квартира, 1976-1980 йилларда 453,1 минг квартира қуриб, соҳа ходимларига топширилди. Шунингдек, 1971-1975 йилларда транспорт соҳаси ишчи-ходимлари учун Сурхондарё вилоятида 1971-1975 йилларда 24,9 минг квартира, 1976-1980 йилларда 23,1 минг квартира қуриб, ишга туширилди¹.

Битирув малакавий ишда транспорт соҳаси ходимлари, ишчи ва хизматчиларнинг фарзандлари учун ҳам маълум даражада амалий ишлар бажарилганлигини таҳлил этиш қўйидаги натижаларни тақдим этди. Бу даврда Термиз темир йўл станцияси бошқармаси томонидан 280 ўринли болалар боғчаси қурилиб, мебеллар билан таъминланди². 1985-1989 йилларда Термиз йўл қурилиш бўлими қошидаги болалар боғчасининг ўринлари сони 75 тадан 125 тага кўпайтирилиб, у замонавий жиҳозланди³.

Сурхондарё вилояти автомобиль бошқармаси барча болалар боғчаларини жиҳозлаш, озиқ-овқат билан таъминлаш каби масъулиятли вазифаларни ўз корхоналари зиммасига олди. Болалар боғчаларига тўланадиган ҳақларнинг қўп қисмини корхоналар ўз жамғармалари ҳисобидан қоплади.

Мустақиллик йилларида транспорт соҳаси ишчи-хизматчилари ва ходимларини моддий ва маънавий қўллаб-қувватлаш, майший турмуш тарзини яхшилаш учун катта амалий ишлар бажарилди. 1995-2000 йилларда Сурхондарё вилоятидаги транспорт соҳаси ишчи ва хизматчиларнинг маданий ҳордиқ чиқариши учун клублар, маданият уйлари ва маданият саройлари қурилди. Мана шундай бинолар Термиз, Денов, Шеробод, Шўрчи, Кумқўрғон, Жарқўрғон, Бойсун шаҳарларида ташкил этилди. Бу даврда транспорт соҳаси ишчи ва хизматчилари турмушини яхшилашга, уларни моддий ва маънавий рағбатлантиришга кўплаб маблағлар ажратилди. Масалан, 1995-2000 йилларда Сурхондарё вилояти йўл қурилиши бошқармаси ишчи-хизматчиларини моддий рағбатлантиришга 1 миллиард 250 миллион сўм, маънавий-маданий ишларга 750 миллион сўм сарфланган. Термиз шаҳри йўл қурилиши бўлимининг ишлаб

¹ Народное хозяйство Узбекской ССР. Ташкент: Узбекистан. 1986. С.241.

² Сурхондарё вилояти давлат архиви. 45-фонд, 1-рўйхат, 26-хужжат, 14-варак.

³ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 361-фонд, 1-рўйхат, 114-хужжат, 77-варак.

чиқаришда ўрнак кўрсатган илғорларидан 5 кишига енгил автомашина, 20 кишига уй-жой берилди. 2000 йилда йўл қурилиши бўлими ишчихизматчиларини мукофотлаш учун моддий рағбатлантириш фондидан 267 миллион сўм ажратилди¹.

¹ Сурхондарё давлат архивининг Денов филиали, 425-фонд, 1-рўйхат, 4-хужжат, 13-варак.

ХУЛОСА

Ўзбекистонда транспорт тармоқларни ривож топиш босқичлари бўйича тўпланган тарихий адабиётлар, илмий-оммабоп манбалар ҳамда архив хужжатлари, матбуот материалларини ўрганиш, таҳлил этиш бир қатор илмий хулосаларни ўринли танлашга изн беради. Битирув малакавий ишда илмий таҳлил асосида XX аср давомида Сурхондарё вилояти қазилма бойликларини ташиш, қайта ишлаш, саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини манзилларга етказиш ҳамда вилоят, туман ва шаҳарлари ривожида муносиб ҳисса қўшган транспортнинг шаклланиши, ривожланиши ва жамият тараққиётидаги ўрни тарихий таққосланиб, илмий ўрганилиб қуидаги фикрларга келинди;

- Сурхон воҳасида йўл қурилиши билан боғлиқ моддий-техника таъминоти ва унинг ривожланишига тўсиқ бўлган омиллар, йўл қурилишидаги хато-камчиликлар ва бу соҳадаги қурилишларни амалга ошириш учун зарур бўлган маблағлар ўз вақтида ажратилмаганлиги илмий йўналишда баён этилди;

-Мустақиллик йилларида Сурхон воҳасида транспорт тизими тубдан янгиланиб, жаҳон андозаларига мос замонавий транспорт тармоқлари шаклланганлиги, Ўзбекистон ўзининг автомобиль саноатига эга бўлиб, технологик жараёнлар тўлиқ шакллантирилди. Булар тадқиқотда муносиб ифодасини топди;

- бу даврда малакали мутахассисларни тайёрлаш, муҳандис-техник ходимларнинг малакаси ва тажрибасини оширишга эътибор кучайганлиги, замонавий транспорт тизими лойиҳаларини ишлаб чиқаришга жорий этадиган илмий тадқиқот марказлари фаолият қўрсата бошлаганлиги таҳлил этилди;

- Сурхон воҳасига хос стратегик аҳамиятга эга бўлган темир йўл транспорти йўлларининг қурилиши билан боғлиқ ҳолатлар, янги темир йўл бекатлари, автобекатлар ва ушбу соҳа билан боғлиқ воқеа-ҳодисалар илмий изоҳланди;

- транспорт тизими тарихини илмий таҳлил этиш жараёнида Ўзбекистон билан боғлиқ автомобиль ва темир йўлларининг халқаро йўллар билан боғланиши, амалга оширилган йўл қурилиши соҳасидаги ишлар ва уларнинг натижалари

илмий йўналишда акс эттирилди;

- транспорт тизимида ишчи-техник ходимларнинг моддий ва маънавий турмуш даражаси, уй-жой, маънавий оқартув муассасаларининг фаолияти, тиббий ва иқтисодий ҳолат билан боғлиқ воқеа-ҳодисалар илмий ишда ўз аксини топди;

- транспорт тизимида чет эл инвестициялари асосида халқаро қўшма корхоналарнинг жадал суръатларда шаклланаётгани ва фаолият кўрсатишини бошлаётганлиги мазкур ҳудуд транспорт тизимида техник-технологик имкониятларнинг ривожлантирилиши илмий асослаб берилди.

- “XX1 аср мўъжизаси” деб ҳисобланган Тошғузор-Бойсун-Қумқўрғон темир йўлининг қурилиши, ушбу соҳа бўйича амалга оширилган ишлар, унинг натижалари, уларнинг ички ва халқаро аҳамияти кенг ёритилди, шу мавзу билан боғлиқ манбалар илмий таҳлилга олинди;

- мустақиллик йилларида транспорт воситалари ва тармоқларининг истеъмолчиларни ташиб ҳажмларига бўлган эҳтиёжлари ва режаларни ўз муддатларида самарали таъминлаганликлари, бунинг учун мазкур ҳудудда асосий иқтисодий таянч бўлган автомобиль ва темир йўл транспортида ташиб воситалари, уларнинг тармоғи ва усуллари ривожланганлиги илмий асослаб берилди;

- транспорт тараққиёти билан боғлиқ бўлган сиёсий мақсадлар, манфаатлар ушбу масалада мавжуд сиёсий ҳукмронликнинг олиб борган ҳаракатлари тарихий ва илмий жиҳатдан таҳлил этилди, транспорт тизимини қуришда Россия мустамлакачилигининг олиб борган сиёсати, дастлабки темир йўллар қурилишида амалга оширилган тадбирлар, лойиҳалар ва ҳаражатларнинг натижалари холисона илмий баён этилди;

- шунингдек, транспорт тизимининг совет давридаги кўрсатгичлари, бу соҳада амалга оширилган қурилишлар, транспорт турларининг ривожланиши, янги транспорт тизимининг шакллантирилиши илмий ва тарихий жиҳатдан ўрганилиб, янги транспорт воситаларининг яратилиши ҳамда транспорт тизимини мукаммаллаштириш борасидаги ҳаракатлар илмий тарихий жиҳатдан

баён этилди, мустақиллик йилларида транспорт тизимининг тараққиёти, янги транспорт коммуникацияларининг яратилиши, транспортни замонавий асосда такомиллаштириш, янги транспорт турларини яратиш юзасидан олиб борилган сиёсатнинг натижалари ва ижобий томонлари илмий асосда ёритилди.

- илмий мавзууни холисона таҳлил этиш жараёнида транспорт тизимини ривожлантириш ва такомиллаштиришда ишчи-ходимларининг ижтимоий турмуш даражаси, иқтисодий жиҳатдан аҳволини яхшилаш масаласида олиб борилган сиёсатнинг натижалари ва оқибатлари илмий изоҳланди;
- транспорт тизими ишчи-ходимларини тайёрлаш, уларни малакали мутахассис сифатида қайта тайёрлаш бўйича таълим тизимидағи ўзгаришлар, ўқув юртларининг такомиллашиши масалалари ҳар томонлама илмий холисона ёритилди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. РАСМИЙ ҲУЖЖАТЛАР

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асарлари

- 1.1.** Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т.1. - Т.; Ўзбекистон, 1996. 36-86 б.
- 1.2.** Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Т.3. –Т.; Ўзбекистон, 1996. 175-366 б.
- 1.3.** Каримов И.А. Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар. Т.1. –Т.: Ўзбекистон. 1996. 3-35 б.
- 1.4.** Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёsat, мафкура. Т.1. –Т.: Ўзбекистон. 1996. 364 б.
- 1.5.** Каримов И. А. Истиқлол имкониятларидан оқилона фойдаланайлик. Т.4. –Т.; Ўзбекистон. 1996.132-149 б.
- 1.6.** Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолотлари.Т.6. -Т.; Ўзбекистон. 1997. 31-261 б.
- 1.7.** Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ.Т.7. -Т.: Ўзбекистон. 1998. 132-154 б.
- 1.8.** Каримов И.А. Европа-Кавказ- Осиё (Трасека) транспорт тармоғини ривожлантиришга бағишлиланган халқаро анжумандада сўзлаган нутқ.Т.7. –Т.; Ўзбекистон. 1999.174-179 б.
- 1.9.** Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.; Маънавият. 2010.173 б.
- 1.10.** Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этиш йўллари ва чоралари.Т.17. – Тошкент.; Ўзбекистон. 2009. 227-233 б.
- 1.11.** Каримов И .А. Ҳамдўстликка аъзо давлатлар темир йўл транспорти бўйича кенгашининг 51- мажлиси иштирокчиларига. Т.18. –Т.; Ўзбекистон. 2010.51-53 б.

1.12. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида, Тошкент.; Ўзбекистон. 2011. 439 б.

III. Архив ҳужжатлари

III.1. Ўзбекистон Республикаси Марказий Давлат архиви

3.1.795-жамғарма. Курсы коммерческого образования при Народного Комиссариата Просвещения УзССР.

3.2.2099-жамғарма. Главное Управления хлопокзаготовок и хлопка очистительных заводов Узглавхлоппром.

33.3.2325 –жамғарма. Совет промысловой кооперации Узб ССР «Узпромсовет».

III. Сурхондарё вилояти давлат архиви

3.1. 45-жамғарма – Сурхондарё вилояти меҳнаткашлар депутатлари Советларининг ижроия комитети (облисполком).

3.2. 70-жамғарма – Сурхондарё вилояти пахта хом ашёси тайёрлаш бўйича трест (1970-1991).

3.3. 76- жамғарма – Сурхондарё вилояти статистика бошқармаси.

3.4 80- жамғарма – Сурхондарё вилояти Денов туманлараро давлат архиви

АДАБИЁТЛАР

- 1.Бердиев Х., Эрматов Х. Сурхондарё тарихидан лавҳалар. Тошкент: 1991.Б.56.
- 2.Бердиев Х. Биринчи одам вилояти. Тошкент: Нур, 1991.Б.79.
- 3..Бичков Д., Блинников А. Сурхондарё области. Тошкент: Ўзбекистон, 1970.Б.62.
- 4.Бобожонова Д. Аҳолини иш билан таъминлаш ва миллий ишчи кадрлар тайёрлаш муаммолари. Тошкент: 1995. Б.31.
- 5.Бобожонова Д. Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий муносабатлар (70-80-йиллар мисолида). Тошкент: Шарқ, 1999.Б.140.
- 6.Каримов Р.Х.Новая экономическая политика в Узбекистане: общее и особенное // Материалы к симпозиуму. Ташкент: 1988. С.52-60.

- 7.Латипов Х. Машаққатли йиллар ёди. Тошкент: Шарқ, 2005. Б.208.
- 8.Маврулов А. Культура Узбекистана на современном этапе. Ташкент: Фан, 1992. С.55.
- 9.Мустабид тузумининг Ўзбекистон миллий бойликларини талаш сиёсати. Тарих шоҳидлиги ва сабоқлари. Тошкент: Шарқ, 2000. Б.67.
- 10.Мирзаев Ж. Термиз тарихи. Тошкент: Шарқ, 2001. Б.96.
- 11.Народное образование, наука и культура в СССР. Москва: Статистика, 1971. С.124.
- 12.Рўзиев А.Н. Сурхондарё вилояти. Тошкент: Жайхун, 1996. Б.116.
- 13.Рўзиев А.Н. ва бошқалар. Сурхондарё сув омборлари ва агросаноат мажмуини ривожлантириш масалалари. Тошкент: Жайхун, 1997.Б.113.
- 14.Социально экономическое и политическое положение Узбекистана накануне октября.Ташкент,Фан, 1973. С. 234.
- 15.Социально-экономическое развитие Узбекистана за годы Советской власти. Ташкент: Узбекистан, 1984. С.231.
- 16.Статистический ежегодник Туркестанской республики. Т.И.Ташкент: 1925. С.56.
- 17.Статистический ожегодник ЦСУ Туркестанской республики. Ташкент: 1925. С.56.
- 18.Суваров В.А. Историко-экономический очерк развития Туркестана (по материалам железнодорожного строительства в 1880-1917 гг.). Ташкент: Фан, 1962.С.170.
- 19.Термиз-Буюк йўллар чорраҳасидаги кўхна ва янги шаҳар. Тошкент: Шарқ, 2001, Б. 112.
- 20.Турсунов С. ва бошқалар. Сурхондарё – тарих кўзгусида. Тошкент: Шарқ, 2001. Б. 382.
- 21.Турсунов С.Н., Кичкилов Х., Термиз йилномаси. Тошкент: Шарқ, 2001, Б.124.
- 22.Турсунов С.Н., Э. Қобилов ва бошқалар. Сурхондарё тарихи. Тошкент: Шарқ, 2004. Б. 604.

- 23.Турсунов С.Н. Шерободликлар. Тошкент: Алишер Навоий, 2007
- 24.Турсунов С.Н. Жарқўрғон. Тошкент, Фан, 2008,
- 25.Турсунов С.Н. Денов. Тошкент, Фан, 2009,
- 25.Тўхлиев Н. Бозорга ўтишнинг мاشаққатли йўли. Тошкент: Ўзбекистон, 1999. Б.75.
- 26.Тўхлиев Н., Кременцова А. Ўзбекистон Республикаси: Энциклопедик маълумотнома. Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 2002.Б.464.
- 27.Тўхлиев Н. Ўзбекистон иқтисодиёти. Тошкент: Ўқитувчи, 1994. Б.111.
- 28.Ўзбекистоннинг янги тарихи. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида. Тошкент: Шарқ, 2000, КТ.І. Б. 235-253.
- 29.Ўзбекистоннинг янги тарихи. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Тошкент: Шарқ, 2000 КТ. Б.2.
- 30.Ўзбекистоннинг янги тарихи. Учинчи китоби. (Ўзбекистон тарихи).- Тошкент: Шарқ, 2000.

ИЛОВАЛАР

Илова I

Вилоят ҳудудида умумфойдаланувдаги такомиллашган қаттиқ қопламали автомобил йўл тармоқлари туманлар бўйича 1991-2000 йилларда тақсимланиши 1.2-жадвалда келтирилган¹.

1.2-жадвал

Вилоят ҳудудида умумфойдаланувдаги автомобил йўл тармоқлари туманлар бўйича тақсимланиши

Умумфойдаланиш ва каттиқ қопламали авт.йуллари	Туманлар
228	Термиз
113	Ангор
78	Бандиҳон
324	Бойсун
209	Денов
168	Жаркўрон
198	Кўмкургон
158	Музрабод
195	Олтинсой
230	Сариосиё
175	Үзун
351	Шербод
148	Шўрчи
119	Қизирик
2694	Вилоят бўйича

¹ "Сурхондарёавтойўл" йўллардан фойдаланиш бўйича ҳудудий бўлим маълумоти асосида.

Илова II 1.2-жадвал

МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ТРАНСПОРТ ТАРАҚҚИЁТИ
. Умумфойдаланиладиган темир йўл транспорти 1940-1995 йиллардаги
кўрсаткичлари

Кўрсаткичл	1940	1950	1960	1970	1980	1990	1992	1993	1994	1995
Юк обороти,	3,3	10,3	18,3	35,9	61,3	56,5	41,3	41,1	18,9	16,8
Юк жўнатиш,	5,3	8,8	19,3	44	68,4	82,9	63,8	59,8	40	46,2
Пассажир обороти,	2,1	1,4	1,9	2,7	4,2	3,9	5,5	5,8	5,7	3,5
Пассажирлар жўнатиш,	10,7	6,8	5,2	11,5	19,1	14,6	17,3	18,6	22,7	114,4

Илова III 4.1-жадвал

Вилоятдаги туманларнинг темир йўл транспорти билан таъминланганлиги 1980-1995 йиллар. 4.1-жадвалда келтирилган.

Вилоятдаги туманларнинг темир йўл транспорти тармоғи узунлиги

т/р	Туманлар	Темир йўл транспорти тармоғи узунлиги, км	Транспорт тармоғи куюқлиги 1000 кв.км (S) ва 1000 яшовчи (N) га км.ларда.	
				L/N
1	Термиз	122	137	0.63
2	Ангор	18	46	0.19
3	Бойсун	90	24.1	0.17
4	Денов	38.5	51	0.14
5	Жарқўрғон	42.6	37	0.28
6	Қумқўрғон	51.1	12.3	0.18
7	Музробод	47	63	0.48
8	Узун	13.4	8.2	0.11
9	Шўрчи	28.5	33	0.19
	Вилоят бўйича	451.1	22.4	0.25

Илова IV 4.2-жадвал

**Вилоят туманларининг 1985-1995 йилларда умумфойдланувчи
қаттиқ қоплама йўллар билан тъминланганлиги**

т/р	Туманлар	Автомобиль йўли узунлиги, км	Автомобиль йўли тармоғи қуюқлиги 1000 кв.км ҳудуд (S) ва 1000яшовчи (N).	
				L/N
1	Термиз	228	256	1.18
2	Ангор	113	289	1.25
3	Бандиҳон	88	440	1.43
4	Бойсун	324	87	3.8
5	Денов	219	292	0.79
6	Жарқўргон	108	94	0.72
7	Қумқўргон	198	89	1.32
8	Музрабод	168	227	1.73
9	Олтинсой	195	348	1.70
1	Узун	185	113	1.52
1	Шеробод	351	128	2.69
1	Шўрчи	158	185	1.09
1	Қизириқ	129	368	1.68
	Вилоят бўйича	2694	134	1.49

**4.3-жадвал Сурхондарё вилояти туманларида 1980-1990 йилларда
автомобиль йўллари ҳақида маълумот**

Т-Р	Туман ва шаҳарнинг номи	Умумий узунлиги, км	Шу жумладан қоплама турлари бўйича				
			Умумфой-даланувдаги йўл. км	Хўжалик ички йўллари. кўчалар, км	Шахар ва туман маркази кўчалари. км	Назорат килинадиган йўллар. км	Бошқа йўллар. км
	Термиз	691,1	228	209	8,35	25	150,8
	Ангор	514,9	113	342,9	41	18	-
	Музрабод	873,7	158	575,77	-	54	76
	Шеробод	1548,5	351	1037,6	113,05	46,9	-
	Бойсун	1192,	324	784,9	69,3	-	14
	Қизириқ	663,1	119	478,9	10	51	4,2
	Бандихон	490,5	78	289,5	6,0	58	59
	Жарқўргон	846,4	108,0	573,55	28,11	68,0	18,8
	Кумқўргон	1201,0	198,0	960,58	25,47	-	16,6
	Шўрчи	868,1	148	649,65	42,2	28,3	-
	Олтинсой	6399	195	1093,8	20,9	89,3	-
	Денов	2970,	209	2475	218,6	67,8	-
	Сариосиё	1200,	230	586,1	33,8	47	34,0
	Узун	380,5	175	131,6	18,98	54	1,0
	Термиз	224,8	-	-	224,87	-	-
	Вилоят	15065,	2694	10469,25	860,63	667,3	374,4

**Вилоят автотранспорт тармоғи йўл участкаларида 1995-2000
йилларда юк ташиш**

оқимларининг тақсимланиши

Участкалар номи	Тақсимлашнинг биринчи вариантида иккала йўналиш бўйича юк ҳажми	Тақсимлашнинг иккиинчи вариантида иккала йўналиш бўйича юк ҳажми'
2	3	4
Карши-Гузар	-	2,85
Гузар-Дехқонобод	-	3,05
Дехқонобод-Дарбанд	-	3,05
Дарбанд-Бойсун	-	1,65
Дарбанд -Шеробод	0,5	2,00
Шеробод-Болдир	0,4	1,0
Шеробод-Қизириқ	0,8	1,1
Шеробод-Ангор	1,6	2,8
Болдир-Учқизил	-	-
Болдир-Термиз	0,4	-
Ангор-Термиз	2,05	2,75
Ангор-Учқизил	0,3	-
Ангор-Жарқўргон	1,95	2,45
Ангор-Қизириқ	1,35	1,35
Термиз- Жарқўргон	0,5	0,9
Қизириқ-Бандихон	1,75	1,90
Қизириқ-Кумқўргон	0,95	1,1
Бойсун-Бандихон	0,9	1,1
Бойсун-Шўрчи	0,9	1,55
Бандихон-Тангимуш	0,35	0,2
Бандихон-Олтинсой	0,9	0,7
Бандихон-Кумқўргон	0,9	0,3
Бандихон-Тангимуш	0,35	0,2
Бандихон-Денов	1,0	1,1
Тангимуш-Шўрчи	0,75	0,5
Жарқўргон- Кумқўргон	2,65	2,6
Қумқўргон-Шўрчи	3,9	3,7
Шўрчи-Денов	2,8	3,45
Денов-Олтинсой	0,9	1,4
Денов-Сариосиё	3,3	3,2
Сариосиё-Узун	1,2	1,1
Тангимуш-Кумқўргон	0,4	0,3

Вилоят макроиқтисодиёт ва статистика бош бошқармаси маълумотига кўра темир йўл транспортида юк ташиш ҳажми жўнатиш ва қабул қилиш бўйича динамикаси 1991-2000 йиллар учун қўйидаги ўсиш коэффициентлари билан тавсифланади.

Кўрсаткичлар	2000	200	200	2007
Жўнатиш, млн.т.	3,0	3,5	3,8	4,3
Қабул қилиш млн.т.	1,2	1,5	1,8	2,2
2000 йилга нисбатан ўсиш				
Жўнатиш	1,0	1,1	2,3-2,8	
Қабул қилиш	1,0	1,2	1,7-2,0	

Вилоят бўйича 2004-2007 йилларда автомобилларда юк ташиш ҳажми қўйидаги жадвалда келтирилган:

Кўрсаткичлар	2004	2005	2007
Юк ташиш ҳажми, млн.т.	27,1	27,2	27,9
Юк обороти, млн.т.км	607,7	666,6	817,6

Вилоят ҳудудида 2004-2007 йиллар мобайнида автомобилларда пассажирлар ташиш ҳажмининг ўсиши қўйидаги жадвалда келтирилган:

Кўрсаткичлар	2004	2005	2007
Пассажир ташиш ҳажми, минг пасс.	186041,	208919	282303
Пассажир обороти, минг.пасс.км	156279	175218	2252655

**Сурхондарё вилоятининг аҳолиси ва майдони туманлар бўйича 1991-2000
йиллардаги ҳолатида 1.1-жадвалда келтирилган.**

Сурхондарё вилояти иқтисодий-худудларининг аҳолиси ва майдони

Аҳолиси,	Майдони,	Туманлар
192	0,89	Термиз
90,3	0,39	Ангор
6,13	0,2	Бандиҳон
83,5	3,72	Бойсун
275	0,75	Денов
148,8	1,14	Жарқўро
149,3	2,21	Қумкўрг
96,9	0,74	Музрабод
114,3	0,56	Олинсой
145,7	3,93	Сариосё
121,4	1,6	Узун
130,2	2,73	Шербод
143,7	0,85	Шўрчи
76,6	0,35	Қизириқ
1803, 8	20,1	Вилоят бўйича

№	Шаҳар ва туманлар номлари	Юк ташиш	Юк айланмаси	Йўловчи ташиш	Йўловчи айланмаси
	Вилоят бўйича	26972,6	759946,1	221448	1896252,7
1.	Термиз шаҳри	3816,4	77355,5	29813,7	275847,6
2.	Денов шаҳри	3992,3	167284,9	53221,5	422693,8

Транспорт	Үлчов бирлиги	1995 йил амалда	1996 йил амалда
Автомобил транспорти юкларни тасиши	млн. сўм.	457,3	581,4
Йўловчилар тасиши туфайли олинадиган даромад	млн. сўм	170,5	253,9
Йўловчиларни тасиши	киши	45434	45155
Юкларни тасиши	минг тн.	0,023	0,017
Темир йўл транспорти бўйича юкларни тасиши	минг тн.	1486	1713

Илова IX**Бойсун туманида 1993-2000 йил якуни бўйича иқтисодий**

**ислоҳотларнинг бориши ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишинг асосий
кўрсаткичлари:**

Транспорт	Ўлчов бирлиги	1993 йил	1994 йил	1995 йил	1996 йил	1997йил	1998 йил	1999 йил	2000- 1993йилга нис % (+;-)
Юк айланмаси	Млн.т.км.	29,7	27,6	36,3	44,7	52,1	68,9	74,5	251
Йўловчи айланмаси	Йўловчи.км.	47,3	30,0	36,8	44,6	52,3	59,4	66,9	141
Ташишдан тушган фойда									
Юқдан	Млн.сўм	2872	2960	3096	3085,6	3905,6	3905,6	5572,1	126
Йўловчилардан	Млн.сўм	738,5	745	752	622,7	826,6	826,6	1113,1	110
Алока хизматидан олинган фойда	Млн.сўм	84	108,5	141,06	157,9	195,9	245,2	245,2	174

Асосий иқтисодий ва ижтимоий кўрсаткичлар¹

	млрд.сўм	2008 йил январ-декабрига нисбатан фоиз ҳисобида
Юк айланмаси, млн. тн- км	1477,9	111,0
Йўловчи айланмаси, млн. йўловчи - км	3666,3	109,9

Илова X

ЯҲМ ишлаб чиқаришнинг тармоқлар бўйча таркиби январ-декабр

¹ Сурхондарё вилоятининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишинг асосий кўрсаткичлари. (2009 йил январ-декабр ойлари). Термиз, 2010. 3-бет.

оиларида қуйидагича ифодаланади¹

	2008 йил	2009 йил	2008 йил январ-декабрига нисбатан фоиз ҳисобида
Транспорт ва алоқа	10,5	11,2	108,1

2000 йилнинг 1 январ ҳолатига корхона ва ташкилотлар иқтисодиёти тармоқлари бўйича қуйидагича тақсимланади²:

	Рўйхатга олинганлар		Фаолият кўрсатаётганлар	
	бирлик	Якунга нисбатан фоизда	Бирлик	Якунга нисбатан фоизда
Транспорт ва алоқа	476	1,6	401	1,4

Илова XI

2000 йилнинг январ-декабрида иқтисодиёт тармоқлари маҳсулоти (иш, хизмат) умумий ҳажмида кичик тадбиркорлик (фуқаролар мулки)

¹ Сурхондарё вилоятининг ижтимоий-иктисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари. (2009 йил январ-декабр ойлари). Термиз, 2010. Б.5.

² Сурхондарё вилоятининг ижтимоий-иктисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари. (2009 йил январ-декабр ойлари). Термиз, 2010. Б.6.

маҳсулотининг улуши қўйидагича ифодаланади¹:

	Хўжалик юритувчи кичик тадбиркорлик субъектлари маҳсулоти (иш, хизмат) ҳажми, млрд.сўм.	Кичик тадбиркорлик субъектларининг жами маҳсулот (иш, хизмат)лар ҳажмидаги улуши, % ҳисобида
Юк ташиш, млн.тн	23,8	53,2
Йўловчи ташиш, млн. киши	374,6	92,5

**2000 йил январ-декабр бўйича Иқтисодиёт тармоқларида барча
молиялаштириш манбалари ҳисобига асосий капиталга киритилган
инвестициялар таркиби қўйидаги кўринишда²:**

	млн. сўм	Умумий ҳажмга нисбатан фоизда
Транспорт ва алоқа	58276,6	11,4

¹ Сурхондарё вилоятининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари. (2009 йил январ-декабр ойлари). Термиз, 2010. 9-бет.

² Сурхондарё вилоятининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари. (2009 йил январ-декабр ойлари). Термиз, 2010. 20-бет.

Илова XII

**Юк ташиш ва юк айланмаси транспорт турлари бўйича қўйидагича
ифодаланади:**

	2000 йил январ-декабр	1999 йил январ-декабрига нисбатан фоиз ҳисобида.
Ташилган юк минг тн.	44747,8	123,2
Автомобил транспортида	44746,2	123,3
Ҳаво транспорти	1,7	75,0
Юк айланмаси, млн. тн- км.	1477,9	111,0
Автомобил транспортида	1477,9	111,0

**Транспорт турлари бўйича йўловчи ташиш ва йўловчи айланмаси
қўйидагича ифодаланади:**

	2000 йил январ-декабр	1999 йил январ-декабрига нисбатан фоиз ҳисобида
Ташилган йўловчилар, минг киши.	404988,8	109,8
Автомобил транспортида	404900,9	109,9
Ҳаво транспортида	87,9	105,8
Йўловчи айланмаси, млн. йўловчи-км.	3666,3	109,9
Автомобил транспортида	3666,3	109,9

Илова XIII

Автомабилда юк ташиш режасининг бажарилиши қўйидагича характерланади¹.

№	Автотранспорт	1981 йилда бажарилгани	1981 йилдагига нисбатан фоиз ҳисобида
1	Ташилган юк млн. т.	40,6	119
2	Юк абороти млн. т. км.	686,6	113
3	Йўловчи ташиш млн. киши	68,8	105
4	Йўловчи абороти млн. йўловчи км	636,9	109
5	Енги такси машиналарнинг тўловли ҳаракати млн. км.	15.0	117,8

¹ Сурхондарё вилояти давлат архиви. 361-фонд, 1-рўйхат, 8-хужжат, 16-варақ.